

URSULA LEGVIN

STARA MUZIKA I ROBINJE

Glavnom oficiru obavestajne službe pri ambasadi Ekumena na planeti Verel, čoveku koji je na svom matičnom svetu bio poznat kao Sohikelvenjamurkeres Esdan, a u Voe Deu po nadimku Esdardon Aja, što znači Stara Muzika, bilo je dosadno. Bilo je potrebno da izbije građanski rat, i da onda proteknu tri godine, da bi njemu postalo dosadno; ali, konačno je došao do tačke gde je, u svojim izveštajima koje je slao ansiblom Stabilima na Hainu, opisivao sebe kao glavnog oficira službe za glupost.

Kad je legitimna vlada opkolila i potpuno izolovala zgradu ambasade, nastojeći da preseče svako pristizanje i slanje informacija, on je ipak uspeo da zadrži nekoliko tajnih veza sa prijateljima u slobodnom gradu. Dođe i treće ratno leto. Esdan istupi pred ambasadora sa jednim zahtevom. Pošto više nije imala pouzdane komunikacije sa ambasadam, oslobodilačka komanda ga je zamolila (kako? upita ambasador; preko jednog od ljudi koji donose u ambasadu robu iz gradskih piljarnica, objasni Esdan) da vidi može li udesiti da jedan ili dva čoveka iz osoblja ambasade prođu krišom kroz blokade, da bi razgovarali sa oslobodiocima, da bi bili viđeni na oslobodilačkoj strani i time dokazali da uprkos propagandi i dezinformacijama, i uprkos činjenici da je ambasada zaglibljena u Gitu i da nikud odatle ne može, pripadnici te ambasade nisu politički stali na stranu legitimne vlasti, nego da su i sad neutralni i spremni da sklapaju sporazume sa onima koji su stvarno na vlasti i na jednoj, i na drugoj strani.

"U Gitu?" reče ambasador. "Nije bitno. Nego, kako stići tamo?"

"To je uvek problem sa utopijom", reče Esdan. "Pa, eto, mogu se provući sa kontakt-sočivima, ako niko ne zagleda pažljivo. Ali, preći Zonu deobe, to je malo teže."

Glavnina velikog grada bila je i sada fizički tu, državne zgrade, fabrike, magacini, univerzitet, turističke znamenitosti: Veliko svetilište Tualino, Ulica teatra, Stara tržnica sa svojim zanimljivim izložbenim salama i veličanstvenom salom za aukcije, neupotrebljavanom otkad se živa ljudska imovina prodaje i iznajmljuje na elektronskom tržištu; bezbrojne ulice i bulevari, prašnjavi parkovi u hladu beja drveća purpurnih cvetova, kilometri i kilometri prodavnica, šupa, radionica, šina, stanica, stambenih zgrada, kuća, dvorišta, mesnih zajednica, predgrađa, prigradskih naselja. Većina toga stajala je i sad, baš kao što je i većina od petnaest miliona stanovnika ostala u gradu, ali je nestala duboka složenost grada. Veze su bile pokidane. Međudejstva se nisu događala. Mozak posle moždanog udara.

Najveći raskid bio je onaj brutalan, sekirom pravo kroz pons cerebruma: kilometar široka ničja zemlja sačinjena od srušenih zgrada i zaprečenih ulica, od krša i loma. Istočno od te Zone deobe bila je teritorija legitimnih vlasti: centar grada, ministarstva i sekretarijati, ambasade, banke, kule za komunikaciju, univerzitet, veliki parkovi, bogataški kvartovi, drumovi ka arsenalima, garnizonima, aerodromima i kosmodromu. Zapadno od Zone deobe bio je slobodni grad, poznat i kao Prašinarija, oslobođena teritorija: fabrike, barake sindikata, stambene zgrade iznajmljenika, takođe stare gareotske; beskrajni kilometri uličica koje su se konačno rasplinjavale u ravnicama. I kroz jedan i kroz drugi deo grada pružali su se, pravcem istok-zapad, veliki autoputevi, sada prazni.

Pripadnici oslobodilačkog pokreta uspeali su da ga izvedu krišom iz ambasade; onda su se zaputili s njim preko Zone deobe, i samo je malo nedostajalo da je pređu uspešno. U starim danima dobro su to uvežbali, i on i oni, izvlačeći odbeglu živu imovinu odavde na Jeovu, u slobodu. Esdanu je bilo zanimljivo da sad on bude taj švercovani čovek, a ne švercer; ovako je 'pojeo' mnogo više straha, ali se nalazio pod manjim moralnim pritiskom, jer odgovornost nije bila

na njemu, bio je paket, a ne poštar. Ali negde u tom lancu našla se jedna rđava karika.

U ničiju zemlju zašli su peške i znatno su odmakli; dođoše do jednog slupanog kamiončića sa pokrivenom zadnjom stranom, koji je virio iz ruševina neke stambene zgrade. Esdan vide da su točkovi bez guma, da olupina leži na bandažima točkova. Međutim, iza vetrobranskog stakla, premreženog velikim i malim pukotinama, sedeo je vozač koji mu se nacerio. Vodič pokaza Esdanu da uđe u zadnji, tovarni deo kamiona, pokriven platnom. Kamion se pokrete i pođe spretno kao divlja mačka u lov, krivudavim putanjama kroz ruševine. I kad su već bili nadomak oslobođene teritorije, na nekoj bivšoj pijaci posutoj ciglama i kršom, kamionet se naglo trže u stranu i stade. Vika, pucnjevi, neko razgrnu platno na ulazu i neki ljudi se baciše na Esdana. "Polako", reče on, "polako to", jer, vrlo grubo su ga vukli i cimali, i već mu zavrtali jednu ruku iza leđa. Izvukli su ga iz kamioneta, strgli kaput sa njega, prepipali ga (jakim pljeskanjem svuda po telu, maltene udarcima) da nema oružje, a onda ga naterali da maršira sitno i skakutavo ispred njih sve do jednog automobila koji je čekao pokraj kamioneta. Pokušao je da vidi da li je vozač mrtav, ali se nije mogao dovoljno okrenuti, a onda ga gurnuše u automobil.

Bio je to neki stari državni automobil za reprezentativne svrhe i za parade, širok, dugačak, tamnocrven; u njemu su vlasnici velikih plantaža dovoženi na sastanke Saveta, a ambasadori sa kosmodroma. Preko sredine putničkog dela mogla se navući zavesa da bi se razdvojili muškarci od žena, a vozačev deo bio je sasvim odeljen pregradom da putnici ne bi udisali vazduh koji izlazi iz robovskih pluća. Jedan od ljudi držao mu je ruku jako zavrnutu iza leđa sve dok ga nije gurnuo naglavačke u kola. Esdan se nađe na sedištu, između dvojice agenata, suočen sa još trojicom; i sve što je uspeo da pomisli bilo je: postajem suviše star za ovo. Mirovao je, puštajući sa se strah i bol polako stišavaju u njemu, još nespreman da se pokrene čak ni da bi protrljao rame u kome je osećao oštre bolove. Lica nije gledao; ulice je nastojao da gleda, ali ne suviše upadljivo. Samo dva kratka

pogleda bila su dovoljna da zaključi kako se vozilo kreće ulicom Rei, ka istoku, ka izlazu iz grada. Tek tad shvati da se nadao da će biti naprosto vraćen u ambasadu. Kakva budala.

Na kolovozu nije bilo nijednog drugog vozila. Njihov munjeviti prolazak pratili su samo iznenađeni pogledi prolaznika. Automobil pređe na jedan široki bulevar. Nastavljala se vožnja veoma velikom brzinom, još ka istoku. Iako se nalazio u veoma rđavoj situaciji, bilo mu je divno i zanosno to što se konačno izvukao iz ambasade, što je na otvorenom prostoru, u svetu, i u kretanju, i to brzom.

Obazrivo je podigao ruku i počeo da masira rame. Podjednako obazrivo počeo da posmatra ljude pored sebe i one naspram sebe. Svi su imali crnu kožu, dvojica crnoplavu. Od onih naspram njega, dvojica su bila mlada. Lica sveža, tupa i bezizražajna. Treći je bio veot trećeg stupnja, oga. Njegovo lice imalo je onu smirenu neizražajnost koja je toj kasti predstavljala deo obuke. Posmatrajući ga, Esdan za trenutak uhvati njegov pogled. Obojica istog trena pogledaše na drugu stranu.

Esdanu su veoti bili simpatični. Sagledavao ih je, kako vojnike tako i robovlasnike među njima, kao deo onog starog Voe Dea, pripadnike jedne žive vrste osuđene na izumiranje. Preživeće poslovni ljudi i birokrate - štaviše, razmnožiće se, u oslobođenoj zemlji, silovito; i, nema sumnje, naći će vojnike koji će se boriti za njih. Ali ova vojna kasta neće preživeti. Njihov kodeks lojalnosti, časti i asketizma odveć nalikuje na kodeks njihovih robova; obožavaju, baš kao i njihovi robovi, Kamjea, Mačevaoca, Vezivaoca u lance. Koliko dugo će taj misticizam trpljenja moći da se održi u slobodnom društvu? Veoti su nepopustljivo uporni ostaci jednog nepodnošljivog društvenog poretka. Imao je poverenje u njih, poverenje koje je retko kad bilo iznevereno.

Ovaj oga bio je vrlo crn, vrlo zgodan, kao što bejaše Tejeo, jedan veot koji se svojevremeno Esdanu naročito svideo. Taj je otišao sa Verela znatno pre izbijanja rata, odleteo je prema Teri i Hainu, sa svojom ženom koja će postati

putujući predstavnik Ekumena, mobil, jednog dana. Kroz nekoliko vekova. Tada će ovaj rat biti već davna prošlost, a Esdan će biti odavno mrtav. Osim ako se odluči da se ukrca i on na neki brod i pođe za njima. Da se vrati kući.

Dokone misli. Kad je revolucija, ne biraš. Događaji te nose, mehurić si u slapovima, iskra u lomači, čovek si nenaoružan u kolima sa sedmoricom naoružanih koji voze veoma brzo niz široki, prazni drum koji se naziva 'Istočna arterija'... Izlazili su iz grada. Kretali se ka Istočnim oblastima. Legitimna vlada Voe Dea zadržala je kontrolu samo nad jednom polovinom prestonice i nad dve oblasti u kojima je od svakih osam ljudi sedmoro bilo 'imovina' - po mišljenju osmog čoveka, vlasnika.

Ona dvojica u prednjem delu vozila nešto su razgovarala, ali se to nije moglo čuti u pregradi za vlasnike. Sada čovek desno od Esdana, tip sa glavom u obliku puščanog metka, nešto upitno promrmlja u pravcu oge koji je sedeo naspram njega. Oga klimnu glavom.

"Oga", reče Esdan.

Veotove oči, lišene ma kakvog izraza, pogledaše u njegove.

"Moram da pišam."

Oga ne reče ništa, samo odvrati pogled. Svi su ćutali. Prođe neko vreme. Automobil je dospeo na rđav deo druma, oštećen u borbama tokom prvog proleća Ustanka ili, možda, samo neodržavan od tada. Drmusanje je loše delovalo na Esdanovu bešiku.

"Nek se upiša jebeni belooki", reče jedan od one dvojice mladih naspram njega drugome, koji se osmehnu stisnuto.

Esdan razmotri izbor mogućih odgovora koji bi bili u dobrom raspoloženju, šaljivi, ne uvredljivi, ne izazivački, i ne reče ništa. Ta dvojica samo čekaju povod. On sklopi oči i pokuša da se opusti, da bude svestan bola u ramenu, i bola u bešici, samo svestan.

Čovek sa leve strane, koga Esdan nije video jasno, reče: "Vozaču. Stani tamo napred." Govorio je to u interfon. Vozač klimnu glavom. Automobil uspori i

pređe sa druma na okolni teren, klimatajući se strašno. Iziđoše svi. Esdan vide da je i taj sa leve strane veot, ali drugog stupnja, zad-jo. Dok je Esdan izlazio, jedan od dvojice mladih ljudi zgrabio ga je za mišicu ruke, a drugi mu pritisnuo pištolj u jetru. Svi ostali su se rasporedili pokraj prašnjavog druma i pišali na razne načine u prašinu, u šljunak, u korenje jednog reda škrtog i kvrgavog drveća. Esdan uspe da otvori šlic, ali su mu noge bile toliko utrnule i nesigurne da je jedva stajao. Onaj mladi sa pištoljem zaobiđe Esdana, stade tačno ispred njega, i uperi mu pištolj u polni organ. Čvor bola zadržavao mu se negde između bešike i kite. "Pa, odmakni se malo", reče Esdan tonom žalbe i iznerviranosti. "Ne želim da ti pokvasim cipele." Mladi čovek, umesto da se odmakne, priđe još bliže, pritiskajući mu pištolj u prepone.

Zad-jo načini malu kretnju rukom. Momak se odmače jedan korak. Esdan se strese i iznenada poče da piša kao vodopad. Prijalo mu je, iako je ovo olakšavanje bilo i bolno, da gleda kako momak uzmiče još dva cela koraka. "Izgleda maltene kao čovek", reče taj.

Esdan diskretno i brzo skloni sa vidika svoj smeđi penis sa druge planete i jednim pokretom zatvori pantalone. U očima je i sad imao kontakt-sočiva koja su skrivala činjenicu da on oko zenica ima belu boju, beonjače. Bio je obučen kao iznajmljenik, u labavu grubu odeću tamnožute boje. To je, ujedno, bila i boja oslobodilačke zastave. Ovde, pogrešna. A i telo unutar te odeće ima pogrešnu boju.

Trideset dve godine je Esdan živeo na Verelu, pa se već navikao da bude onaj koga se plaše, onaj koga mrze. Oguglao je na to. Ali nikad se dosad nije našao sasvim prepušten na milost i nemilost tih uplašanih mrzitelja. Bio je uvek pod diplomatskim plaštom Ekumena. Kakva budala, da iziđe iz ambasade, gde barem od njega nije bilo nikakve štete, i da pusti da ga zgrabe ovi očajni branitelji propale države, koji mogu da nanesu veliku štetu ne samo njemu nego i drugima preko njega. Koliko otpora će moći on da pruži, koliko će izdržljiv biti? Na sreću, nikakvim mučenjem ne mogu iz njega da iščupaju tajne planove

oslobodilačke vojske jer on pojma nema o tome. O aktivnostima svojih prijatelja na oslobodilačkoj strani on ne zna baš ništa. Pa ipak, kakva budala.

Kad se vratio u kola i opet našao u sendviču između dvojice, u nemogućnosti da vidi ma šta osim mrštenja mladih agenata i ogine pomne bezizražajnosti, on opet sklopi oči. Ovde je autoput bio ravan, gladak. Uljuljkan brzinom i tišinom, Esdan utonu u postadrenalinski dremež.

Kad se sasvim razbudio, nebo je bilo zlato, a od verelskih meseca dva su svetlucala iznad bezoblačnog zalaska sunca. Auto se klimavo kretao nekim seoskim putem, pored njiva, voćnjaka, plantaža stabala i građevinarske trske, pored jednog velikog kompleksa baraka za poljske radnike, i još njiva, i još baraka. Stadoše na kontrolnom punktu. Tu se straža sastojala od jednog jedinog naoružanog čoveka. On je ovlaš pregledao automobil i mahnuo im rukom da prođu. Seoski put dalje je vodio kroz jedan ogroman, otvoren, talasasti park. Esdana je mučilo osećanje da mu je ovo mesto nekako poznato. Čipka drveća naspram neba, široki zaokreti drumova između šumaraka i livada. Pa, onu reku tamo, iza onog izduženog brega, on zna.

"Ovo je Jaramera", reče on glasno.

Niko od ljudi ne progovori.

Pre izvesnog broja godina, decenija, kad se tek oko godinu dana nalazio na Verelu, bila je pozvana jedna grupa iz ambasade da dođe na Jarameru, najveće imanje u državi Voe Deo, poznato kao Dragulj Istoka. Uzor delotvornog rukovođenja robovlasničkim društvom. Hiljade imovina radilo je na njivama, u radionicama, pa i čitavim fabrikama na tom imanju; te imovine stanovale su u ogromnim kompleksima baraka, maltene gradovima iza visokih zidova za sprečavanje bekstva. Sve čisto, uredno, radno, svuda mir. A kuća na brdu, iznad reke - prava palata; tri stotine soba, nameštaj neprocenjivo vredan, umetničke slike, skulpture, muzički instrumenti. Sećao se jedne privatne koncertne dvorane čiji su zidovi bili od staklenih mozaika umetnutih u zlatnu podlogu. Soba sa

tualitskim svetištem bila je, cela, samo jedan ogroman cvet izrezbaren od mirisnog drveta.

Sada su se vozili uzbrdo, upravo ka toj kući. Vozilo zaokrete. Esdan uhvati pogledom samo delić zgrade, zupčaste crne šiljke naspram neba.

Dvojici mladih agenata bilo je opet dozvoljeno da silovito postupaju s njim. Izvukli su ga iz kola, zavrnuti mu ruku na leđa, gurali ga napred, pa uz stepenice. Nastojeći da se ne opire, nastojeći da ne oseća šta mu rade, trudio se da barem gleda oko sebe. Središnji deo i levo krilo ogromne zgrade bili su bez krovova, u ruševinama. Kroz crni okvir jednog prozora žutela se praznina vedrog neba. Čak i ovde, u srcu Zakona, roblje se diglo na ustanak. Tri godine već je minulo od onog prvog, strašnog leta, kad su gorele hiljade kuća, celi kompleksi baraka, varoši, gradovi. Četiri miliona mrtvih. Do ovog trenutka on nije znao da je Ustanak zahvatio čak i Jarameru. Nikakve vesti o tome nisu stigle uz reku. Koliko je robova Jaramere nastradalo u toj noći ognja? Da li su vlasnici pobijeni ili su preživeli, pa su posle pokažnjavali robove? Nikakve vesti nisu stigle uz reku.

Sve ovo proletalo je kroz njegov um, neprirodnom brzinom i jasnoćom, dok su ga gurali i vukli, zbijeni u gomilu oko njega, uz to plitko stepenište, prema severnom krilu zgrade. Čuvali su ga sa pištoljima uperenim u njega, kao da su mislili da će čovek od šezdeset dve godine najednom da im se otrgne i da pojuri u beg, ovde, tri stotine kilometara unutar njihove teritorije. A on je razmišljao brzo i opažao sve.

Ovaj deo kuće, jednom dugom lučnom arkadom spojen sa središnjim delom, nije izgoreo. Zidovi su, naime, još nosili na sebi težinu krova, ali dok je ulazio u predvorje, Esdan primeti da su to sada zidovi od golog kamena; drvene obloge nestale su u požaru. Umesto parketa ili raznobojnih podnih pločica pod nogama je sad bio prljavi linoleum. Nameštaja nije bilo uopšte, nikakvog. Ovako ruiniran i prljav, ovaj visoki hol ipak je imao neku lepotu; ogoleo, ali pun prozračne večernje svetlosti. Obojica veota izdvojili su se iz grupe agenata oko

Esdana i sad su podnosili izveštaj nekim ljudima na ulazu dvorane koja je nekad služila za prijeme. On je imao utisak da prisustvo veota znači bezbednost za njega, i nadao se da će se oni vratiti. Ali nisu se vratili. Jedan od dvojice mladih agenata držao mu je ruku i sad zavrnutu iza leđa. Onda jedan krupan, zdepasto građen čovek pođe ka njemu.

"Ti si taj sa neke druge planete, koga zovu Stara Muzika?"

"Ja sam Hainac, a to ime koristim ovde."

"Gospodine Muziko Stara, ima da ti bude jasno da si izlaženjem iz ambasade prekršio sporazum o bezbednosti, sklopljen između tvog ambasadora i vlade Voe Dea, a time si ujedno odbacio i svoj diplomatski imunitet. Možeš biti držan u zatvoru, saslušavan i po zakonu kažnjen za svako gaženje građanskog zakonika ili za zločine saradnje sa pobunjenicima ako se ispostavi da si ih počinio."

"Razumem da je to vaše viđenje mog položaja", reče Esdan. "Ali trebalo bi da znate, gospodine, da ambasador, a i Stabili Ekumena, smatraju da sam ja i sada zaštićen kako diplomatskim imunitetom, tako i zakonima Ekumena."

Zašto ne pokušati. Ali ove njegove kitnjaste lagarije niko nije slušao. Jer čovek se, čim je odrecitovao to što je imao, odmah okrenuo i otišao, a mladi agenti su opet dograbili Esdana. Izguraše ga kroz mnoga vrata i hodnike; sad je bio u takvim bolovima da nije mogao jasno videti kuda to idu. Niz nekakvo kameno stepenište; preko nekog širokog kaldrmisanog dvorišta; pa u jednu sobicu. Tu su ga sapleli, a u isti mah gurnuli napred uz završno, strahovito bolno zavrtnje ruke, tako da se stropoštao naglavačke u tu prostoriju. Zalupili su vrata i ostavili ga da leži potrbuške na kamenu, u mraku.

Klonuo je čelom na ruku i ležao drhteći, prožet jecajima koji su ga zahvatali opet i opet.

Kasnije se, u svojim prisećanjima, vraćao na tu noć, i na druge stvari iz sledećih nekoliko dana i noći. Nije doznao, ni tada niti ikada, da li su ga mučili sa ciljem

da ga slome, ili se samo našao na udaru besciljne okrutnosti i zlovolje, kao svojevrsna igračka za momke. Mlatili su ga; rituali; bilo je mnogo bola. Ali u sećanju mu nije ostalo, kasnije, ništa jasno, osim čuč-kaveza.

Slušao je odavno, i čitao, o takvim stvarima. Ali nikad nije video neki čuč-kavez. Nikad nije ni boravio unutar kompleksa robovskih baraka. Strance, goste, nisu uvodili u robovske delove imanja u državi Voe Deo. Za goste je bilo uvek predviđeno da ih robovi samo služe, i to kućni robovi, u kućama gazda.

Ovo je bila mala robovska naseobina, samo dvadesetak koliba na ženskoj strani, tri dugačke barake na strani prema kapiji. Tu je stanovalo osoblje koje se brinulo o potrebama kuće i ogromnih vrtova Jaramere; sve u svemu, par stotina robova. Moglo se očekivati da ti robovi budu povlašćeni u odnosu na poljske radnike. Ali ne i da budu pošteđeni od kažnjavanja. Stub za bičevanje stajao je i sad u blizini visoke kapije, koja je, širom otvorena, visila klonulo sa unutrašnje strane zida.

Čuč-kavez je bio cev od grube, zardale mreže od čelične žice, na jednom kraju trajno zatvorena, a na drugom kraju sa vratancima koja su se mogla otvarati i zatvarati. Kavez je visio okačen o samo jednu kuku, na lancu. Dok je ležao na zemlji, kavez je izgledao kao klopka namenjena da uhvati neku životinju, ne mnogo veliku. Ona dvojica mladih svukla su ga do gole kože i naterala da sam upuzi u kavez i zguri se unutra. Za to su upotrebili električne pendreke namenjene podsticanju lenjih robova. Proteklih dan-dva igrali su se tim pendrecima poprilično. Sada su se krivili od smeha, bockajući ga električnim udarima u anus, u mošnice. On se grčio i uvlačio sve dublje u kavez, tako da je na kraju ležao u njemu sa glavom nadole, a ruku i nogu uguranih kojekako i stisnutih uz telo. Onda su tresnuli vratanca i ona su se zatvorila, ali preko jednog njegovog golog stopala; ovo je izazvalo takav bol da je Esdan ostao sasvim zaslepljen i nije video baš ništa dok su podizali kavez u vazduh. Kavez se na lancu njihao široko, jakim i nekontrolisanim zamasima, a Esdan se zgrčenim rukama držao za žičanu mrežu. Kad je otvorio oči, video je da se zemlja njiše

nekih sedam-osam metara ispod njega. Posle nekog vremena, klaćenje i kruženje se zaustavilo. Glavu nije mogao da pokrene nimalo. Ipak, video je šta se nalazi ispod kaveza, a naprezanjem očiju, gledajući u stranu koliko god je bilo moguće, uspevao je da vidi i glavninu unutrašnjeg dela ove robovske naseobine.

U starim danima, dole bi stajalo mnogo ljudi, dovedenih da gledaju poučni prizor, roba u čuč-kavezu. Deca su dovođena da gledaju i da nauče lekciju: eto, tako prođe kućna pomoćnica koja je izbegavala neki deo svog posla, tako baštovan koji je neke biljke pogrešno orezao, tako radnik koji se raspravljao sa gazdom. Sada dole nije bilo nikog. Samo gola, prašnjava ledina, sa vrlo malo trave. Sasušene baštice, malo groblje na udaljenom kraju ženskog dela naselja, rov između muške i ženske strane; i staze. Tačno ispod kaveza kao da se naslućivao krug ipak nešto zelenije boje, kao da je tu bilo malo više trave. Sve pusto, bez ljudi. Dvojica njegovih mučitelja stajala su u blizini neko vreme, smejala se, razgovarala; na kraju im je dosadilo, pa su otišli.

Pokušavao je da nađe neki udobniji položaj, ali se mogao pomerati samo vrlo malo. Od svakog pokreta kavez se počinjao njihati i vrteti, tako da je Esdanu pripadala muka; sve više se plašio padanja. Nije znao koliko bezbedno kavez visi o toj jednoj kuki. Stopalo, uštinuto zatvorenim vratancima, bolelo ga je tako užasno da je priželjkivao da se onesvesti, ali to nije uspevao, iako mu je u glavi sve plivalo. Nastojao je da diše onako kako je na jednom drugom svetu, davno, naučio da diše: tiho, lako. To, međutim, nije uspevalo sada, na ovom svetu, u ovom kavezu. Pluća su mu bila tako stisnuta u grudnom košu, da je borba za svaki dah bila izuzetno teška. Nastojao je da se ne uguši. Nastojao je da ne paniči. I da bude svestan, samo da bude svestan, ali svesno stanje bilo je nepodnošljivo.

A kad je sunce izgrejalo i dohvatilo taj deo naselja, i obasjalo ga svom silinom, njegova vrtoglavica pretvorila se u muku u stomaku. Onda je, ipak, bio u nesvesti, s vremena na vreme.

Nastupila je noć, i hladnoća, a on je pokušavao da zamisli vodu, ali vode nije bilo.

Kasnije je procenjivao da je u čuč-kavezu proveo ukupno dva dana.

Zapamtio je kako grebe žica po goljoj koži izgoreloj od sunca, dok ga neke ruke izvlače napolje; kakav je šok hladna voda kojom ga polivaju iz jednog gumenog creva. Onda je, na tren, bio sasvim svestan, svestan sebe, znao je da leži kao lutka, mali, mlitav, na blatu, a da neki ljudi iznad njega razgovaraju, pa i viču zbog nečega. Onda je sigurno odnet u onu ćeliju, ili u neku štalu, i ostavljen tamo, jer bilo je mračno i tiho, ali, svejedno, on je nastavio da visi u čuč-kavezu i da se prži u ledenoj vatri sunca, da se smrzava u telu koje gori, stisnuto sve čvršće i čvršće u mrežu žica načinjenu od samog bola.

U nekom trenutku prenet je u sobu sa prozorom, u postelju, ali je i tad ostao u čuč-kavezu, zanjihan visoko iznad prašnjave ledine, iznad naselja 'prašinara', iznad tog kruga nešto zelenije trave.

Onaj zad-jo i onaj kockasto građeni tip bili su tu, nisu bili tu. Jedna kmetica, lica belosivog, nanosila mu je bol dok je drhtavim rukama pokušavala, čučeći, da namaže melem na njegovu izgorelu ruku, nogu i leđa. Bila je tu, nije bila tu. Sunce je sijalo u prozoru. Osećao je kako ga žičana vratanca treskaju po stopalu, opet, i opet.

Mrak mu je prijao. Vreme je provodio uglavnom spavajući. Posle dva-tri dana već je mogao da sedi i da jede ono što mu je kmetica donosila. Njegove opekotine od sunca postepeno su zarastale, a svakojaki drugi bolovi postajali su blaži. Stopalo mu je bilo ogromno oteklo; kosti polomljene; to nije bilo bitno sve do trenutka kad je morao ustati. Dremao je, plutao. Onda Rajaje uđe u sobu i Esdan ga prepoznade istog trenutka.

Sreli su se nekoliko puta, pre Ustanka. Rajaje je bio ministar spoljnih poslova pod predsednikom Ojom. Kakav položaj je imao u legitimnoj vladi sad, Esdanu nije bilo poznato. Rajaje je bio, za Verelijanca, nizak, ali široko i čvrsto građen,

sa plavocrnim licem ugračanog izgleda i prosedom kosom, upečatljiv čovek, političar.

"Ministar Rajaje", reče Esdan.

"Gospodin Stara Muzika. Kako je lepo od vas što me se sećate! Žao mi je što niste bili u dobrom zdravstvenom stanju. Nadam se da se ljudi ovde brinu o vama na zadovoljavajući način?"

"Hvala."

"Kad sam čuo da ste u lošem zdravstvenom stanju, raspitao sam se za doktora, ali ovde imaju samo jednog veterinara. Nikakvog zdravstvenog osoblja uopšte. Nije kao u starim danima! Kakva promena! Kamo sreće da ste videli Jarameru u doba njene slave."

"Video sam." Glas mu je bio prilično slab, ali je zvučao sasvim prirodno. "Pre trideset dve, ili trideset tri godine. Gospodar i gospa Aneo ugostili su jednu grupu zvanica iz naše ambasade."

"Stvarno? Onda znate kako je bilo", reče Rajaje, sedajući u jednu stolicu, veoma fino izrađenu, ali bez jednog rukonaslona. "Bolno je videti Jarameru u ovakvom stanju, zar ne! Najgore razaranje dogodilo se baš ovde, u kući. Izgorelo je celo žensko krilo, a sa njim i sve velike sobe. Ali su vrtovi pošteđeni, Gospi hvala. Te vrtove je izgradio, znate, Meneja lično, pre četiri stotine godina. A na njivama se, eno, radi i sad. Čujem da je na ovom imanju ostalo još oko tri hiljade imovina. Kad prođu nemiri, biće lakše Jarameru vratiti u pređašnje stanje nego mnoga druga velika imanja." Zagledao se kroz prozor. "Divna je, divna. Ali i kućno osoblje Aneovih bilo je znamenito po svojoj lepoti, znate. I po uvežbanosti. Biće potrebno dosta vremena da se opet dosegnu takvi standardi." "Nesumnjivo."

Verelijanac ga pogleda sa izrazom blage pažnje. "Pretpostavljam da se bavite razmišljanjem zašto ste ovde."

"Ne baš", reče Esdan prijatno.

"A, hm?"

"Pošto sam bez dozvole otišao iz ambasade, zamišljam da je vlada želela da me drži na oku."

"Nekima od nas bilo je drago kad smo čuli da ste vi izišli iz ambasade. Zatvoren tamo - kakvo traćenje vaših nadarenosti."

"Oh, moje nadarenosti", reče Esdan i slegnu ramenima kao da otpisuje nešto beznačajno. Od te kretnje rame ga je jako zbolelo. Trznuće se njegovo lice zbog toga, bolno, ali... kasnije. U ovom trenutku, on se dobro zabavlja. Voli ovakva verbalna 'mačevanja'.

"Vi ste veoma nadaren čovek, gospodine Stara Muziko. Najmudriji, najlukaviji tuđin na Verelu; tako je za vas u jednoj prilici, svojevremeno, rekao gospodar Mehao. Radili ste sa nama - ali i protiv nas, da - delotvornije nego ijedan drugi gost iz svemira. Razumemo se. Možemo razgovarati. Uverenje je moje da vi iskreno želite dobro mome narodu, i da biste, ako bih vam ja ponudio način da tom narodu pomognete - nadu da se ovaj strašni sukob okonča - vi to prihvatili."

"Bio bih pun nade da to mogu."

"Da li je vama važno da budete prepoznati kao pristalica jedne strane u sukobu, ili biste radije ostali neutralni?"

"Svako istupanje može dovesti neutralnost pod znak pitanja."

"Biti kidnapovan iz ambasade, od strane pobunjenika, to nije dokaz vaše naklonosti prema njima."

"Pa, reklo bi se da nije."

"Štaviše, ukazuje na suprotno."

"Tako bi bilo shvaćeno."

"I može biti tako shvaćeno. Ako želite."

"Moje sklonosti nemaju nikakvu težinu, ministre."

"Naprotiv, imaju veoma veliku težinu, gospodine Stara Muziko. Ali, hm. Bili ste bolesni, ja vas zamaram. Da nastavimo mi ovaj razgovor sutra, šta kažete? Ako ste voljni."

"Naravno, ministre", reče Esdan, sa učtivošću koja se bližila poniznosti; znao je da takav ton odgovara ljudima kao što je ovaj, zato što su oni više naviknuti na poslušnost robova nego na dijalog sa sebi ravnima. Pošto nikada nije izjednačavao neučtivost sa ponosom, Esdan je, kao i većina pripadnika njegovog naroda, bio sklon da se ponaša učtivo u svim prilikama koje to dopuštaju, a nije voleo one situacije koje to ne dopuštaju. Sitnica kao što je licemerje nije mu smetala. Umeo je i on da bude dvoličan, savršeno. Ako su ga mučenju podvrgli Rajajeovi ljudi, a Rajaje se pravi da o tome nema pojma, pa, dobro; ništa se ne bi postiglo insistiranjem na istini o tim stvarima.

Štaviše, prijalo mu je da bude oslobođen obaveze da govori o tim stvarima, a nadao se da o toj temi uskoro neće ni misliti. Mislilo je, umesto njega, njegovo telo. Ono se upravo sad seća, veoma tačno, u svakom svom zglobu i mišiću.

Ostatak razmišljanja trajaoće koliko i njegov život. Naučio je neke stvari koje do tad nije znao. Godinama je mislio da razume šta znači biti bespomoćan. A sada je znao da to nije, tada, razumeo.

Kad je ušla žena sa ožiljcima, on zatraži od nje da pozove veterinara. "Treba da se stavi gips na moju nogu", reče.

"On ruke jest popravlja, kmeta, gospodar", prošaputa žena, i kao da se smanji, skupi. Imovine su ovde govorile arhaičnim narečjem koje je ponekad bilo teško razumeti.

"Može li doći on u ovu kuću?"

Ona odmahnu glavom.

"Ima li ikog ko može da pogleda ovu moju nogu?"

"Ja pitaću, gospodar", prošaputa ona.

Te noći dođe jedna stara 'kmetica', to jest robinja. Njeno lice bilo je spečeno, zborano, strogo; u njenom držanju nije bilo ni traga od pogurenosti one mlađe.

Čim ga vide, ona prošaputa: "Bože Gospode!" Nakloni se kruto ka Esdanu, a onda pregleda njegovo natečeno stopalo, držeći se bezlično kao pravi lekar. Pa reče: "Ako dopustiš da ja ovo zavijem, gospodar, zaceli."

"Šta je slomljeno?"

"Ovi prsti. Evo ovde. Možda ova mala kost ovde, isto. Ima mnogo, mnogo kosti u noga."

"Molim te, zavij."

Učinila je tako, namotavajući platno oko stopala, ponovo i ponovo, tako da je nastao baš debeo zavoj. Stopalo je sad bilo čvrsto stegnuto, u jednom određenom položaju. Ona reče: "Kad ideš, samo sa štapom, gospodin. Na zemlju samo petom."

On je zapita za ime.

"Gana", reče ona. Dok je izgovarala svoje ime, podigla je jedan oštar, kratak pogled pravo prema njegovom licu, pravo u oči, što je za roba velika smelost. Verovatno je htela da osmotri te njegove tuđinske oči, pošto se uverila da je ostali deo njega, mada čudne boje, sasvim običan, sve do kostiju u stopalima.

"Hvala ti, Gana. Ja sam zahvalan na tvojoj veštini i dobroti."

Klimnula je glavom, ali se nije naklonila. Okrenula se i otišla iz sobe. Hramala je, ali je išla uspravno. "Sve babe su na strani pobune", rekao mu je neko, davno, još pre nego što je Ustanak zaista podignut.

Sutra je bio u stanju da ustane i odhrama do one stolice bez jednog rukonaslona. Proveo je neko vreme sedeći u njoj i gledajući kroz prozor.

Soba je sa drugog sprata gledala preko vrtova Jaramere, preko terasastih nagiba i cvetnih leja, staza za šetnju, travnjaka i preko niza ukrasnih jezera i bazena koji se postupno spuštao sve do reke: ogroman obrazac sačinjen od krivina i ravnih površina, od bilja i staza, od zemlje i mirne vode, a sve to u zagrljaju jedne široke, žive krivine reke. Svi ti zaravnjeni delovi zemljišta, sve terase i putanje za šetnju, behu objedinjeni u jednu blagu geometriju, koja je diskretno ukazivala ka svome središtu; a u samom središtu stajalo je jedno ogromno drvo, dole na obali reke. Verovatno je bilo veliko i pre četiri stotine godina, kad su vrtovi planirani i građeni. Raslo je znatno iznad same linije obale, i na znatnom

udaljenju od nje, pa ipak, njegove grane pružale su se daleko iznad vode, a u njegovom hladu moglo je biti podignuto čitavo selo. Travnjaci Jaramere bili su već sasušeni do boje mekog zlata, a jezera, slapovi i reka behu svi u izmagličastoj plavoj boji letnjeg neba. Cvetne leje i ukrasno žbunje, već zapušteni, izrasli su preko svojih granica, ali se još nisu pretvorili u divljinu. I sad, potpuno napušteni, predivni su bili vrtovi Jaramere. Mnoge romantične reči dobro bi im pristajale: moglo se govoriti da samuju, tuguju, da plove kroz vremena usamljenosti; ali zadržali su i svoju racionalnost, uzvišenost, i mir. Izgradili su ih robovi, i to oni iz radne klase robova. Dostojanstvo i mir ovog parka rođeni su, dakle, iz okrutnosti, jada, bola. Esdan je bio Hainac, pripadnik jednog vrlo starog naroda, naroda koji je svoje Jaramere gradio i rušio hiljadu puta. Esdanov um obuhvatao je i divotu, ali i užasan jad ovog mesta, i saopštavao je da postojanjem jednog ne može biti opravdano ono drugo, i da uništenjem jednog ne može biti drugo uništeno. Esdan je bio samo svestan oba, samo svestan.

Ali svestan takođe, dok je sedeo najzad koliko-toliko udobno smešten, da bi divne i tužne terase Jaramere mogle u sebi sadržati i one druge, na planeti Hain, terase Darande, gde se jedan ispod drugog prostiru crveni krovovi, i bašte zelene sve jedna niže od druge, i tako strmo do blistave luke, do obalskih šetališta i kejova i jedrilica. A kad pogledaš dalje od luke, gle, more se diže, stoji visoko koliko i njegova kuća, do njegovih očiju visoko. Esi zna da u knjigama piše da more leži ravno. 'Večeras mirno leži more', reči su neke pesme, ali on zna da nije tako. More stoji, more je zid, plavosivi zid na kraju sveta. Ako zaploviš po njemu, izgledaće ti ravno, ali ako sagledaš njegov istinski izgled, videćeš da je visoko kao bregovi Darande, pa ako zaploviš na onaj pravi način, proći ćeš kroz taj zid i izići ćeš na drugu stranu, bićeš onostran kraja sveta.

Nebo je krov koji se oslanja o taj zid. Noću zvezde sijaju kroz taj krov, koji je staklo, ali i vazduh. Možeš i do zvezda otploviti, takođe, do svetova iza sveta.

"Esi", zove ga neko iz kuće, a on okreće leđa moru i nebu, odlazi sa balkona, ulazi u prostorije da bi pozdravio goste, ili imao čas muzike, ili večerao sa porodicom. Fini mali dečak je Esi: poslušan, vedar, nije brbljiv, ali jeste druželjubiv, zanimaju ga ljudi. Manira veoma uglađenih, dabome; pa, on je od Kelvenovih, starije pokolenje ne bi prihvatilo ništa manje od deteta jedne takve porodice, ali njemu lepo ponašanje nekako prirodno ide od ruke, možda zato što nikada nije video rđavo. Da li je sklon sanjarenju? Nije. Pažljiv je, prisutan, sve opaža. Ali je sklon da razmišlja, i da na svoj način iznalazi objašnjenja, na primer ovo o zidovima mora i krovu od vazduha. Nije više Esi tako jasan Esdanu ni tako blizak kao što nekada beše; Esi je dečkić u davnoj prošlosti i na razdaljini veoma, veoma velikoj, ostavljen kod kuće. Sada se samo retko desi da Esdan pogleda kroz Esijeve oči, ili da udahne veličanstvene, složene mirise te kuće u Darandi - drvo, smolasto ulje pomoću koga se drvo glača, asure od slatko trave, sveže cveće, kuhinjske trave, morski vetar - ili da čuje majčin glas: "Esi? Uđi u kuću, mili. Stigli su rođaci iz Doraseda!"

Esi trči u susret rođacima, a to su dvoje, stari Ilijavad sa ludim obrvama i kosom u nozdrvama, taj koji ume da izvodi mađioničarske trikove sa komadićima lepljive trake, i Tuitui koja bolje hvata lopte nego Esi, iako je mlađa; a za to vreme Esdan tone u san u polomljenoj stolici pokraj prozora odakle se prostire vidik preko vrtova stravičnih i prelepih.

Ž02 = * * *

Sledeći razgovor sa Rajajeom je odložen za neko kasnije vreme. Došao je onaj zad-jo, sa izvinjenjima. Ministar je pozvan na razgovor sa predsednikom, vratiće se kroz tri-četiri dana. Esdan tek tada shvati da je rano tog jutra čuo uzletanje jednih letikola, nedaleko od kuće. Doživeo je to kao poštedu od daljih napora. Da, on voli nadmudrivanje, ali sad je strašno umoran, strašno uzdrman, ovaj odmor mu je dobrodošao. U njegovu sobu ne ulazi niko osim one žene sa ožiljcima, koja se zove Heo, i tog zad-joa koji se pojavi samo jednom dnevno i pita da li Esdan ima sve što mu je potrebno.

Kad se osposobio da izlazi, dozvoljeno mu je da to i čini ako želi. Poštapao se, a na umotanu nogu je privezao sa donje strane, pomoću kaiševa, jedan kruti, stari đon od sandale, koji mu je Gana donela; na taj način uspevao je da hoda. Izlazio je u vrtove i sedeo na suncu koje je iz dana u dan postajalo blaže kako je leto starilo. Dvojica veota bili su mu stražari, tačnije čuvari. Viđao je i onu dvojicu momaka koji su ga pre nekoliko dana podvrgli mučenju; sada su se držali podaleko. Očigledno im je naređeno da mu ne prilaze blizu. Jedan od veota obično je bio na vidiku, ali nikad sasvim blizu.

Nije mogao daleko da stigne. Ponekad se osećao kao buba na plaži. Još upotrebljivi deo kuće bio je ogroman, vrtovi ogromni, a ljudi samo nekolicina. Ona šestorica koji su ga doveli, i pet-šest drugih koji su tu bili od ranije; nad njima je komandovao onaj 'kockasto' građeni Tualenem. Od prvobitne populacije živih imovina u kući i na imanju preostalo je samo desetak osoba, majušni deo negdašnjeg kućnog osoblja koje se sastojalo od kuvara, kuvarskih pomoćnika, pralja, sobarica, pratilja gospa, poslužiteljki za potrebe tela, čistača cipela, perača prozora, baštovana, grabuljara staza, konobara, kurira, običnih poslužitelja, konjušara, vozača, žena za upotrebu, a i dečaka za upotrebu; samo delić, dakle, od ogromnog mnoštva koje je u starim danima služilo vlasnicima i njihovim gostima. Ta grupica preostalih više nije preko noći zatvarana u stari kompleks baraka, zidom opkoljen, onaj sa čuč-kavezom u sredini; spavali su, sada, tu i tamo u lavirintu štala i šupa oko unutrašnjeg dvorišta, gde su nekada smeštani konji i ljudi, i gde je prvih dana bio i on, ili u mnoštvu soba i sobica oko kuhinja. Od tog preostalog kućnog osoblja većinu su činile žene, od kojih su samo dve bile mlade, a muških je bilo znatno manje, samo dvojica ili trojica, i to sve starci, veoma posustalog izgleda.

Izbegavao je, u početku, da razgovara s njima, da ih ne bi uvlačio u nevolje, ali njegovi tamničari savršeno su prenebregavali robove, osim kad su im nešto naređivali; očigledno, smatrali su da u to roblje mogu imati puno poverenje. Za to je i bilo dobrih razloga. Odavno tu nije bilo nijednog od onih koji stvaraju

probleme: onih koji su provalili iz naselja baraka i koliba, palili veliku kuću, ubijali gazde i vlasnike. Mnogi su pobijeni, mnogi su pobjegli, neki su pohvatani i vraćeni u ropstvo, ali sa novim žigovima u obliku dve unakrsne linije, upečenim duboko u oba obraza. Na Jarameri su ostali samo dobri prašinari, oni koji su, najverovatnije, bili sve vreme lojalni. Mnogi kmetovi, a naročito lični robovi, uplašili su se Ustanka koliko i vlasnici; neki su branili svoje vlasnike, ili zajedno s njima bežali. Takvi robovi nisu bili ništa više izdajnici nego pojedini vlasnici koji su svojim robovima dali slobodu i prešli da se bore na strani Ustanka. Ništa više; bili su samo u podjednako meri izdajnici.

Ali su dovođene devojke, mlade radnice sa njiva, da ih muškarci upotrebe. Svakih dan-dva, ona dvojica mladih koji su ga mučili otišli bi zemaljskim kolima ujutro, odvođeci upotrebljenu devojku, a vratili bi se sa novom.

Od one dve mlađe kmetice u kući, jedna, koja se zvala Kamsa, večito je nosila svoju bebu sa sobom, i muškarci su je zanemarivali. Ona druga, Heo, sa ožiljcima na licu, bila je Esdanova sluškinja. Nju je svake noći upotrebljavao Tualenem. Ostali muškarci izbegavali su da s njom imaju bilo šta.

Kad su te dve, ili ma ko drugi od kmetova (to jest robova, 'vezanih ljudi', živih imovina, jer sve te reči su značile isto) prolazile pored Esdana, u kući ili izvan nje, spuštale su ruke uz telo, a vrh brade na grudi, gledale dole pred sebe i ostajale nepomično u tom položaju: to je bio formalni izraz poštovanja, koji se očekivao od žive imovine u susretu sa vlasnikom.

"Dobro jutro, Kamsa."

Njen odgovor: zauzimanje formalnog položaja poštovanja.

Godine su prošle od kad je Esdan poslednji put bio u društvu dovršenog proizvoda višegeneracijskog ropstva - naime, u društvu one vrste roba za koga se prilikom prodaje kaže da je 'savršeno uvežban, poslušan, bez svojeglavosti, lojalan, idealna lična imovina'. Poznao je on znatan broj 'imovina', ali to su bili njegovi prijatelji i kolege, gradski iznajmljeni ljudi - dakle, robovi koje su njihovi vlasnici ustupili, za novčanu nadoknadu, raznim kompanijama i

korporacijama, da rade u fabrikama, radionicama, ili kao kvalifikovano osoblje drugde. Oni koji su radili na njivama, poljski radnici, retko kad su imali ikakve dodire sa svojim vlasnicima; radili su pod komandom gazda gareota, a u robovskim naseljima komandovali su 'oslobođenici', robovi evnusi. Robovi koje je Esdan poznao većinom su bili u bekstvu, pod zaštitom ilegalne organizacije Hame, koja je služila kao 'podzemni voz' za kretanje begunaca, prebacivala ih do poletišta odakle su polazili na put do planete Jeove. Nijedan od tih ljudi nije bio, kao ovi seoski robovi, sasvim lišen obrazovanja, opcija, maštanja o slobodi. Zaboravio je Esdan, tokom godina, kako se ponaša dobar prašinar. Zaboravio je potpunu neprobojnost osobe koja nema nikakav privatni život, nedirnutost onih koji su potpuno nebranjani.

Kamsino lice bilo je glatko, smireno i vedro, i nije pokazivalo nikakva osećanja, mada ju je on ponekad čuo kako vrlo tiho priča ili peva svojoj bebi: zvuci maleni, ali veseli i srećni. To ga je privlačilo. Jedno popodne vide on Kamsu kako sedi i radi u pozadini velike terase. Beba je mirovala na njenim leđima, u krpenoj 'okačaljki'. Esdan priđe, hramajući, i sede na terasu, u blizini. Nije je mogao sprečiti da ostavi nož i dasku i da zauzme taj položaj poštovanja, sa pogledom i rukama nadole, dok je on prilazio.

"Ma, molim te, sedi, nastavi posao", reče on. Ona poslušala. "Šta to sečeš?"

"Dueli, gospodar", prošaputa ona.

Bila je to jedna vrsta povrća koju je on voleo i često jeo. Sad se zadubi u posmatranje Kamsinog rada. Svaka velika, drvenasta mahuna morala je biti rascepljena tačno duž jednog zatvorenog šava, što nije bilo baš lako izvesti; slaba tačka se morala tražiti vrhom noža, pronaći, probosti, a onda je bilo potrebno uvrnuti nož nekoliko puta, i to snažnim pokretima, da bi se mahuna otvorila. Tada su debele, jestive semenke mogle da se izvade, ali jedna po jedna; i svaku je trebalo, struganjem, osloboditi lepljivih vezivnih vlakana nalik na kanap.

"A taj deo ima loš ukus?" upita on.

"Da, gospodar."

Mukotrpan rad; zahteva snagu, uvežbanost i strpljenje. Zastideo se. "Nikad ranije nisam video sirovi dueli", reče.

"Ne, gospodar."

"Imaš dobru bebu", reče on, pomalo odsutno. To majušno stvorenje okačeno platnom o njena leđa naslonilo je glavu na majčino rame, otvorilo krupne, plavičastocrne oči i bludilo neodređenim pogledima po svetu. Nijednom još nije čuo da Kamsina beba zaplače. Imao je utisak da je to malčice neprirodno, ali nikada nije znao mnogo o bebama.

Osmehnula se.

"Dečak?"

"Da, gospodar."

On reče: "Molim te, Kamsa, ja se zovem Esdan. Nisam gospodar. Ja sam zarobljenik. Tvoji gospodari su moji gospodari. Da li bi me mogla zvati po imenu?"

Nije odgovorila.

"Naši gospodari ne bi to gledali sa odobravanjem."

Klimnula je glavom. Na Verelu, potvrdno klimanje glavom sastoji se u tome što se glava zabaci malo unazad, nagore, ne nadole. Posle toliko godina, on se sasvim priviknuo na to. I sam je tako klimao glavom. A sad je primetio da je to primetio. Njegovo zarobljeništvo, i način na koji se prema njemu ovde postupilo, uzdrмали su ga, izbacili iz ležišta, rastrojili. Poslednjih nekoliko dana razmišljao je o Hainu više nego ikada u proteklih nekoliko godina, decenija. Do pre neki dan, bio je na Verelu kao kod svoje kuće, sad više ne. Neprikladna poređenja, nebitne uspomene. Otudio se.

"Mene su stavili u kavez", reče on, govoreći jednako tiho kao ona i oklevajući oko poslednje reči. Nije mogao da je izgovori celu: čuč-kavez.

Opet zabacivanje glavom. Ovog puta, prvi put, ona diže pogled ka njemu, samo jedan kratak sev pogleda. Uz to je rekla, ali bez ikakvog zvuka: "Znam". I nastavila rad.

Nije nalazio više ništa što bi rekao.

"Ja kad bila štene, tad živela tamo", reče ona, bacajući pogled prema robovskom naselju u kome se nalazio i čuč-kavez. Mrmljala je tiho, glasom koji je bio do dubine kontrolisan, baš kao i svaki njen pokret, svaki gest. "Pre nego kuća gorela. Kad gospodari jest živeli tamo. Oni kavez kačili jest često. Jednom, čovek dok umro. Gore, u tome. Ja gledala to."

Tišina između njih.

"Mi štenad nikad ne trčali ispod. Ne tamo, nikad."

"Primetio sam da... je trava drugačija, ispod", reče Esdan, govoreći jednako tiho kao ona. Usta su mu bila suva, dah okraćao. "Gledajući dole, video sam to. Trava. Mislio sam da je to možda... tamo gde oni..." Umuknuo je, glas mu se sasušio potpuno.

"Jedna baba jest uzela štap, dugačak, sa na jednom kraju platno, mokro, puno vode. Držala do njega, u kavez. Oslobođenici jest gledali na drugu stranu. Ali ipak jest umro. I trunuo neko vreme."

"Šta je bila njegova krivica? Šta je to uradio?"

"Enna", reče ona, a to je bila reč opšteg odricanja; često je čuo da je žive imovine izgovaraju. Ne znam, nisam ja, nisam bio/bila tu, nije moja krivica, ko zna...

Jednom prilikom video je kako jedna mala devojčica, dete vlasnika, kaže 'enna' i dobija šamar, ne zbog šolje koju je razbila, nego zbog toga što je upotrebila reč iz robovskog govora.

"Korisna lekcija", reče on. Znao je da će ga ona razumeti. Porobljeni znaju ironiju kao što znaju vodu i vazduh.

"Tebe jest u to stavili, ja se jest uplašila."

"Lekcija je ovog puta bila namenjena meni, a ne vama", reče on.

Radila je sve to vreme, pažljivo, bez prekida. Gledao ju je kako radi. Lice okrenuto nadole, boje gline, ali sa plavičastim senkama, staloženo, mirno. Njena beba imala je tamniju boju kože. Dakle, nisu je dali nekom robu da se s njom razmnožava; bebu je napravio neki vlasnik. Ovde se za silovanje kaže 'upotreba'. Bebine oči se sklopiše polako. Poluprovidni plavičasti kapci bili su kao dve malene školjke. Maleno dete, tanano, verovatno nema više od mesec ili dva. Bebina glava ležala je sa beskonačnim strpljenjem na majčinom pogurenom ramenu.

Nikog drugog nije bilo na ovoj, niti na ma kojoj drugoj terasi. Lahor je zašumorio u rascvalom drveću iza njih, prevukao daleku reku boricama srebra. "Znaš, Kamsa, tvoja će beba biti slobodna."

Ona diže pogled, ne ka Esdanu, nego prema reci i preko reke. Reče: "Da. On će biti slobodan." Nastavi da radi.

Ohrabrilo ga je to, to što je ona njemu rekla tako nešto. Važno mu je bilo saznanje da Kamsa ima poverenje u njega. Bio mu je potreban neko ko će imati poverenja u njega, jer on, posle kaveza, nije više mogao da se pouzda u samoga sebe. Pred Rajajeom se osećao dobro; sposoban je za verbalne duele i sad; nije u tome problem. Kad je sâm, kad razmišlja, spava, tad nastupaju problemi. Skoro sve vreme on je sasvim sâm. Nešto u njegovom umu, negde duboko, ranjeno je, slomljeno, nije zaraslo, i najverovatnije ne može nositi njegovu težinu.

Ujutro začu dolazak letikola. Dođe večer, i Rajaje ga pozva dole, na večeru. Sa njima dvojicom jeli su i Tualenem i ona dva veota, ali oni su se posle izvinili i otišli, ostavivši Rajajea i Esdana da sede sami, sa pola boce vina ispred sebe, za improvizovanim stolom u jednoj od najmanje oštećenih soba u prizemlju.

Nekada je to bila 'lovačka soba' ili soba za trofeje, ovde u ovom krilu zgrade koje je bilo azade, muška strana, gde nijedna žena nikada ne bi došla; žive imovine ženskog pola, sluškinje i žene za upotrebu, nisu se uopšte računale kao žene. Iznad kamina se kezila, preteći zubima, glava jednog ogromnog divljeg psa. Njegovo krzno bilo je sada nagorelo i prašnjavo, a staklene oči izgubile su

sjaj. Na suprotnom zidu nekada su bili okačeni samostreli, od kojih su na tamnom drvetu ostale samo senke, bleđe od okoline. Električni luster je žmirkao, povremeno gubio snagu. Kuća je imala agregat, ali nepouzdan. Jedan od matorih robova većito je nešto petljao oko te skalamerije.

"Otišo kod one njegove za upotrebu", reče Rajaje, klimanjem glave naznačavajući vrata kroz koja je upravo izišao Tualenem, koji se od njih rastao iskazujući žarke želje da ministar provede laku noć. "Jebe belkinju. To je kao da jebeš govno. Koža mi se naježi kad pomislim. Zaguraš kurac u ropsku pizdu. Kad prođe ovaj rat, to ima da bude ukinuto. U korenu ove revolucije su polutani. Trebalo je paziti da rase ostanu sasvim razdvojene. Da krv vladajućih ostane čista. Nema drugog rešenja." Govorio je kao da očekuje punu saglasnost, ali nije čekao da dobije ma kakav znak da je Esdan sa tim gledištima saglasan. Nasuo je Esdanu punu čašu, i nastavio rezonantnim, snažnim glasom političara, ljubaznog domaćina, gospodara dvorca: "Dakle, gospodine Stara Muziko, nadam se da vam je prijao boravak na Jameri, i da se vaše zdravlje popravilo."

Učtivo mrmljanje.

"Predsedniku Ojou bilo je žao kad je čuo da vam nije bilo dobro, i on šalje svoje želje da se potpuno oporavite. Drago mu je da zna da ste bezbedni od svakog daljeg pobunjeničkog zlostavljanja. Možete ostati ovde, u bezbednosti, dokle god želite. Međutim, predsednik i njegov kabinet nadaju se da će vas videti u Belenu, kad bude pravo vreme za to."

Učtivo mrmljanje.

Duga navika sprečila je Esdana da postavlja pitanja koja bi razotkrila koliki je obim njegovog neznanja. Kao i većina političara, Rajaje je voleo svoj glas, i dok je pričao, Esdan se trudio da sačini barem približnu skicu sadašnje situacije. Sticao se utisak da je vlada prešla iz prestonice u jedan manji grad, Belen, severoistočno od Jamerere, blizu istočne obale. U prestonici su ostavili nekakvu komandu. Način na koji je Rajaje pominjao tu komandu naveo je Esdana da se

zapita nije li ona, zapravo, polunezavisna od Ojoa, u rukama neke lčole, možda vojne.

Kad je Ustanak počeo, Ojou su istog dana data vanredna ovlašćenja; ali je legitimna vojska Voe Dea, posle zaprepašćujućih poraza na zapadu, bila nemirna pod njegovom komandom, tražila je veću autonomiju u vođenju rata. Civilna vlada je zahtevala odmazdu, napad i pobedu. Vojska je, međutim, želela da samo zadržava pobunjenike na teritorijama koje su već osvojili; da im ne dozvoli dalje širenje. Rega-general Ajdan uspostavio je Zonu razdvajanja u prestonici i pokušao da uspostavi i drži granicu između nove slobodne države i legitimnih oblasti. A u oslobodilačkoj komandi, veći koji su zajedno sa svojim trupama, sačinjenim od robova, prešli na stranu Ustanka, predlagali su sličnu stvar, pogranični prekid vatre. Vojska je htela primirje, ratnici su hteli mir. Ali 'Dokle god postoji i jedan jedini rob, ja nisam slobodan!' vikao je Nekam-Ana, lider slobodne države, a predsednik Ojo je grmeo: "Nacija neće biti podeljena! Borićemo svoje legitimno vlasništvo, do poslednje kapi krvi!" I tako je rega-general iznenada smenjen, a na njegovo mesto postavljen novi glavnokomandujući. Vrlo brzo posle toga ambasada je stavljena u izolaciju, svi kanali informacija prema njoj bili su presečeni.

Esdan je mogao samo nagađati šta se dešavalo tokom pola godine posle toga. Rajaje je pričao o 'našim poredama na jugu', kao da je legitimna vojska napadala, postizala poredbe, i potiskivala slobodnu državu preko reke Devan, južno od prestonice. Ako je tako, ako su legitimni vratili pod svoju kontrolu deo teritorije, zašto se vlada povukla iz glavnog grada, zašto se ušančila u Belenu? Rajajeove reči o poredama mogle bi se prevesti i tako da je oslobodilačka vojska pokušavala da pređe reku na jugu, ali da su legitimne trupe uspešno odbijale sve takve napade. Ako su robovlasnici spremni da to nazivaju poredom, da li su konačno odustali od snova o poništenju revolucije, o vraćanju celog Voe Dea pod ropstvo, da li su naumili da ograniče svoje gubitke i zadrže ono malo što zadržati mogu?

"Podeljena nacija, to nije opcija", reče Rajaje. Tim rečima on poništi ovu nadu.

"To razumete, nadam se."

Saglašavanje iz učtivosti.

Rajaje nasu obojici poslednju količinu vina. "Ali naš cilj je mir. To je naš vrlo jak, vrlo hitan cilj. Naša zlosrećna zemlja prepatila je dovoljno."

Jasna, nedvosmislena saglasnost.

"Znam da ste čovek mira, gospodine Stara Muziko. Znamo da Ekumen gradi harmoniju između država koje su u njega učlanjene, i unutar njih. Mir je sve što želimo, mir želimo iz dubine duše."

Saglasnost, uz blagi nagoveštaj pitanja.

"Kao što znate, vlada Voe Dea oduvek je imala moć da okonča ovu pobunu. I to da je okonča brzo i potpuno. "

Nikakav odgovor, samo pomna pažnja.

"A mislim da vam je takođe poznato i to da samo zbog poštovanja prema politici Ekumena, čiji je moja nacija član, nismo upotrebili to sredstvo."

Uopšte nikakav odgovor, nikakva potvrda.

"To nesumnjivo znate, gospodine Stara Muziko."

"Pretpostavljao sam da imate prirodnu želju da ostanete živi."

Rajaje zatrese glavom kao da mu je zasmetao neki insekt. "Pošto smo se priključili Ekumenu - a i dugo pre nego što smo mu se priključili, gospodine Stara Muziko - lojalno smo sledili ekumensku politiku, priklanjali smo se ekumenskim teorijama. I tako smo izgubili Jeovu! I tako smo izgubili zapad! Četiri miliona mrtvih, gospodine Stara Muziko. Četiri miliona u onoj prvoj pobuni. A od tada, još milioni. Milioni. Da smo tad obuzdali pobunu, daleko manji bi bio broj nastradalih. Kako imovina, tako i vlasnika."

"Samoubistvo", reče Esdan mekanim, tihim glasom, na način na koji žive imovine govore.

"Pacifista vidi sva oružja kao zla, katastrofalna, samoubilačka. Koliko god bila stara mudrost vašeg naroda, gospodine, vi nemate onaj iskustveni pogled na

pitanja rata koji mi, mlađi, grublji narodi imamo jer smo prisiljeni na to. Verujte mi, nismo skloni samoubistvu. Hoćemo da naš narod, naša nacija, preživi. I čvrsto smo rešeni da tako bude. Bibo je temeljito testiran, mnogo pre nego što smo se učlanili u Ekumen. Bibo se može kontrolisati, baciti samo na određeni cilj, a njegova dejstva mogu se zadržati u ograničenom prostoru. To je precizno oružje, precizna alatka za ratovanje. Ali širenjem glasina i straha, neki ljudi su silno preuveličali moć i prirodu tog oružja. Mi znamo kako da ga upotrebimo i kako da ograničimo njegovo dejstvo. Ništa osim reakcije Stabila, za koju smo čuli preko vašeg ambasadora, nije nas sprečavalo da izvršimo selektivni udar tim oružjem još onog prvog ratnog leta."

"Imao sam utisak da se i generalštab vojske Voe Dea protivio njegovoj upotrebi."

"Neki generali, da. Način razmišljanja mnogih veota je prilično krut, kao što znate."

"Ta odluka je promenjena?"

"Predsednik Ojo je odobrio upotrebu biboa protiv snaga koje se nagomilavaju u nameri da izvrše, sa zapada, invaziju na ovu oblast."

Tako slatka, mala reč, bibo. Biološka bomba. Esdan na trenutak zatvori oči.

"Uništenje će biti zapanjujuće ogromno", reče Rajaje.

Saglasnost.

"Moguće je", reče Rajaje, nagnuvši se napred, očiju crnih na crnom licu, napet kao mačka dok lovi, "da bi pobunjenici pristali da se povuku, ukoliko bi ih neko upozorio na ovo. Možda bi pristali da razgovaraju o uslovima. Ako se oni povuku, mi nećemo napasti. Ako pregovaraju, pregovaraćemo. Holokaust se može izbeći. Oni poštuju Ekumen. Oni uvažavaju i vas lično, gospodine Stara Muziko. Imaju poverenja u vas. Ako bise im se vi obratili preko mreže, ili ako bi njihove vođe pristale da se sastanu sa vama, slušali bi vas, ne kao neprijatelja, tiranina, nego kao glas jedne dobronamerne, miroljubive neutralnosti, glas mudrosti, koji bi im preporučio da se spasavaju dok se još spasiti mogu. To je

moćnost koju ja nudim vama - i Ekumenu. Da spasete one koji su vaši prijatelji, među pobunjenicima, da poštedite ovaj svet od jednog nepojamno ogromnog stradanja. Da otvorite vrata trajnom miru."

"Nemam ovlašćenja da govorim u ime Ekumena. Ambasador..."

"Neće. Ne može. Nema tu slobodu. Vi je imate. Vi ste slobodni agent, gospodine Stara Muziko. Vaš položaj na Verelu je jedinstven. Obe strane vas poštuju. Cene. A među belima, belcima, vaš glas ima beskrajno veću težinu od njegovog. On je doleteo na Verel samo godinu dana pre pobune. Vi ste, mogu reći, jedan od nas."

"Nisam jedan od vas. Niti sam vlasnik, niti vlasništvo. Morate redefinisati to 'nas', ako hoćete da uključite i mene."

Rajaje na trenutak nije imao šta da kaže. Odbijen; verovatno će se naljutiti. Budalo, reče Esdan sebi, budalo matora, ti ćeš da se penješ na teren visokog morala! Ali nije znao na koji bi teren trebalo da stane.

Uistinu, njegova reč imala bi veću težinu nego ambasadorova. Ništa drugo u Rajajeovim rečima nije imalo nikakvog smisla. Ako predsednik Ojo traži blagoslov Ekumena za upotrebu tog oružja, i ako ozbiljno misli da će Esdan dati takav blagoslov, onda zašto deluje preko Rajajea, i zašto drži Esdana skrivenog u Jarameri? Radi li Rajaje sa Ojom, ili radi za neku kliku koja bi htela da upotrebi biološko oružje, iako Ojo to uporno odbija?

Čitava stvar je, najverovatnije, blef. Ne postoji to oružje. Esdan treba da moljaka pobunjenike da bi blef izgledao ubedljivije, ali Ojo mora da ostane nedodirnut za slučaj da se kombinacija izjalovi.

Biobomba, bibo, već decenijama je kletva koja lebdi nad Voe Deom; već vekovima. U paničnom strahu od invazije iz svemira, posle prvih razgovora sa Ekumenom - a to je bilo pre četiri stotine godine - Verelijanci su sve svoje resurse usmerili na razvoj tehnologije svemirskih letova, ali i vojne tehnologije. Naučnici koji su razvili tu vrstu biološke bombe sami su izjavili da je se treba odreći; saopštili su vladi da se zaraza ne bi mogla obuzdati. Uništila bi sve ljude,

ali i sve životinje, na ogromnom prostoru, i izazvala trajna genetska oštećenja širom planete, šireći se vodom i vazduhom. Vlada nijednom nije upotrebila to oružje, ali nikad nije ni imala volju da ga uništi; zbog postojanja biboa, nije bilo moguće učlanjenje planete Verel u Ekumen, dokle god je embargo bio na snazi. Država Voe Deo je insistirala da je upravo biološka bomba ono što jemči da neće biti invazije iz svemira; a zapravo je, možda, verovala da će bibo sprečiti revoluciju. Pa ipak, kad se porobljena planeta Jeove pobunila, Voe-Deovci nisu tamo bacili biološku bombu. Onda, kad je Ekumen odustao od embarga, Voe-Deovci proglasiše da su uništili sve zalihe tog oružja. Planeta Verel posle toga se učlanila u Ekumen. Voe Deo je pozvao da se izvrši inspekcija vojnih magacina. Ambasador je to učtivo odbio, pomenuvši da se ekumenska politika zasniva na poverenju. Sada bibo opet postoji. Da li stvarno? Ili samo u Rajajeovoj glavi? Da li ga je obuzelo očajanje? Ili je ovo pokušaj jeftinog trika, blef da bi se uz upotrebu Ekumena ustanici zaplašili, naveli da odustanu od ofanzive. To je najverovatniji scenario. Ali opet, ne sasvim uverljiv.

"Ovaj rat se mora završiti", reče Rajaje.

"Saglasan sam."

"Mi se nikada nećemo predati. To ima da vam bude jasno." Rajaje je sad napustio onaj svoj smireno-razumni ton. "Mi ćemo ponovo uspostaviti onaj sveti poredak u svetu", reče on, sada potpuno uverljivo. Njegove oči, te sasvim tamne verelijanske oči bez ikakvih beonjača, bile su ambis u mutnom polusvetlu. "Vi mislite da se mi borimo da zadržimo svoje vlasništvo. Da i dalje posedujemo ono što je naše. Ali ja da vam kažem, mi se borimo da odbranimo našu Gospu. U toj borbi predaje nema. Niti kompromisa."

"Vaša Gospa je milostiva."

"A naš Zakon je njena milost."

Esdan začuta.

"Moram sutra opet u Belen", reče Rajaje posle nekog vremena. Vratio se svom komotnom, gospodarećem tonu. "Naši planovi za pokret na južnom frontu

moraju biti u celosti koordinirani. A kad se vratim, moraću da znam da li ću od vas dobiti ovu pomoć koju sam zatražio. Naša reakcija zavisiće dobrim delom od toga. Od vašeg glasa. Saznalo se da se nalazite ovde, u Istočnim oblastima - saznali su to pobunjenici, hoću reći, ali i naši su saznali - iako je vaše tačno mesto boravka, naravno, strogo čuvana tajna, radi vaše sopstvene bezbednosti. I saznalo se da vi, možda, pripremate izjavu koja bi mogla značiti promenu stava Ekumena prema događajima u ovom ratu. Promenu koja bi mogla spasiti živote miliona i doneti mir našoj zemlji. Nadam se da ćete u tom smislu da se angažujete tokom vašeg daljeg boravka ovde."

Ovaj je u nekoj kliku, pomisli Esdan. Ne ide on u Belen; ili, ako ide, to nije zbog vlade, jer Ojova vlada nije tamo. Ovaj drugar je sâm ovo smislio. Malo je šenuo. Neće uspeti. Nema on bibo. Ali pištolj ima. I ubiće me.

"Hvala vam na prijatnoj večeri, ministre", reče on.

U zoru začu uzletanje i odlazak letikola. Posle doručka, ishramao je na jutarnje sunce. Jedan od njegovih čuvara, veota, posmatrao ga je sa prozora, a onda se okrenuo. U jednom zaklonitom kutku, ispod balustrade južne terase, blizu jednog zasada velikog žbunja sa krupnim, mekanim, belim cvetovima slatkog mirisa, on vide Kamsu, njenu bebu i Heo. Pođe ka njima, šepajući polako. To je potrajalo. Velike su udaljenosti na Jarameri, čak i unutar kuće, kad hramlješ. Kad je konačno stigao do njih, on reče: "Usamljen sam. Smem li da sednem sa vama?"

Obe su ga dočekale stojeći, dabome, u položaju poštovanja, mada je Kamsa to u poslednje vreme radila prilično olako, nehajno. Bile su razmotale maleno telo, izložile ga blagom suncu. Nešto mnogo mršava beba, pomisli Esdan. Zglobovi na plavičastotamnim rukama i nogama bili su kao oni na stabljikama cveća, poluprozračni prutići. Beba se pomicala više nego što ju je Esdan ikada ranije video da se pomiče, pružala je ručice, okretala glavu, kao da uživa u osećaju vazduha. Glava bebe bila je prevelika za nejak vrata, opet kao kod cveća, kao kad se veliki cvet klata na tankoj stabljici. Kamsa uze jedan pravi cvet i poče ga

njihati ispred bebe. Tamne oči deteta pratile su kretanje cveta. Očni kapci i obrve na tom malom licu bejahu izuzetno delikatni, tanano oblikovani. Sunčev sjaj prolazio je kroz prstiće tih malih šaka. Esdanu zastade dah. Bebino osmehivanje cvetu bilo je lepota cveta, lepota ovog sveta.

"Kako se zove?"

"Rekam."

Unuk Kamijsa. Kamijsa, Gospod i rob, lovac i muž, ratnik i mirotvorac.

"Divno ime. Koliko je star?"

Na jeziku kojim su govorili to je glasilo: "Koliko dugo je živeo?" Kamsa odgovori čudnovato. "Onoliko dugo koliko je njegov život", reče ona; tako je, bar, razumeo njen šapat i njen dijalekt. Možda je znak rđavog vaspitanja, ili se smatra da donosi zlu sreću, ako se neko raspituje za starost deteta.

On sede na klupu, zavalio se unazad. "Osećam se veoma star", reče on. "Ja već sto godina nisam video nijednu bebu."

Heo je sedela pogureno, leđima okrenuta njemu; imao je utisak da je želela i da pritisne šake na uši. Ona se veoma plaši njega, tuđina iz svemira. Život je njoj ostavio uglavnom samo jedno, a to je strah, nagađao je Esdan. Koliko joj je godina, dvadeset, dvadeset pet? Izgleda kao da joj je četrdeset. Možda ima samo sedamnaest. Žene za upotrebu, kad su mnogo zloupotrebjavane, ostare brzo. Za Kamsu je nagađao da nema mnogo više od dvadeset. Mršava, obična, pa ipak u cvatu je, ima soka u sebi, što se za Heo ne može reći.

"Gospodar jest imao decu?" upita Kamsa i podiže bebu do sise, da je doji, sa izvesnim diskretnim ponosom, stidljivo izazovno.

"Ne."

"A jera jera", promrmlja ona. Bila je to još jedna robovska reč koju je mnogo puta čuo u gradu: o šteta, šteta.

"Kako ti pronadeš put do središta stvari, Kamsa", reče on. Ona pogleda ka njemu i osmehnu se. Zubi su joj bili pokvareni, ali osmeh, ipak, dobar. Njemu se činilo da beba ne sisa, nego da samo leži mirno u njenom naručju. Heo je i dalje

bila napeta; svaki put kad je on progovorio, malo je podskočila. Zato on ništa više ne reče. Skloni pogled od njih i zagleda se mimo žbunja, preko divnog vidika koji se sâm, kad god pogledaš, iz šetnje ili sedeći, nameštao u savršenu ravnotežu: kamenim pločama prekrivene ravni, na različitim visinama; i druge ravni sažutele trave, i plave vode; krivine staza, mase i oblici žbunja, ono veličanstveno prastaro drvo, izmaglica plovi nad rekom čija je suprotna, daleka obala zelena. Uskoro žene nastaviše da razgovaraju, tiho, između sebe. Nije slušao šta govore. Bio je svestan njihovih glasova, svestan sunčevog svetla, svestan mira.

Stara Gana dođe hramljući preko gornje terase, ka njima, nakloni se Esdanu, a reče Kamsi i Hei: "Čojo jest zove vas dve. Ostavite tu bebu meni." Kamsa opet spusti bebu dole, na topao kamen. Ona i Heo zatim skočiše na noge i odoše, dve mršave, lake žene koje su bez napora ubrzale korak i začas bile daleko. Stara žena se smeštala na kamen strpljivo, deo po deo, uz stenjanje i grimase; najzad je sedela udobno na stazi, pokraj bebe Rekama. Odmah je pokrila dečkića jednim krajem platna za umotavanje, gundajući protiv nerazumnosti majke. Esdan je gledao njene pažljive kretnje, blagost sa kojom je podigla dete pridržavajući naročito tu tešku glavu i majušne udove; nežnost sa kojom je onda njihala dete levo-desno, zaokrećući pri tom i čitav gornji deo svog tela da bi to postigla.

Ona diže pogled ka Esdanu. Osmehnu se, pri čemu se njeno lice nagužva u hiljadu bora. "On je moj veliki dar", reče.

"Tvoj unuk?" šapnu Esdan.

Potvrdno zabacivanje glave. Gana nastavi da njiše bebu nežno. Bebine oči bile su sklopljene, a glava je ležala blago na mršavim, suvim grudima babe. "Mislim sada da on umre kroz ne još dugo."

Posle nekog vremena Esdan reče: "Umre?"

Opet to unazadno klimanje glavom. Ali nastavila je da se osmehuje. I da blago, blago ljulja dečkića. "Dve godine star je on, gospodar."

"Pa ja sam mislio da je letos rođen", reče Esdan šapatom.

Baba reče: "Došao jest da ostane među nas samo malo."

"Šta mu je?"

"Sušica."

Čuo je i ranije taj izraz. "Avo?" reče on, znajući da je to pravi naziv za tu bolest, sistemsku virusnu infekciju čestu kod verelske dece. U robovskim barakama u gradu, povremeno su nastajale čitave epidemije avoa.

Ona klimnu glavom.

"Ali to može da se izleči!"

Baba ne reče ništa.

Avo se mogao u potpunosti izlečiti. Ako ima lekara. I lekova. U gradu, dakle, ne na selu. U velikoj kući, ne u robovskim 'blokovima' baraka. Kad je mir, ne u ratno doba. Budala!

Možda je ova žena i do sad znala da je ta bolest izlečiva, možda nije znala, možda joj nije poznato šta znači reč 'izlečiv'. Nastavljala je da njiše bebu, sad i pevušeći nešto, glasom ne jačim od šapata, ne obraćajući pažnju na glupaka iza sebe. No, čula ga je, pa mu je napokon i odgovorila, ali gledajući ne njega nego bebino usnulo lice.

"Ja sam rođena kao vlasništvo", reče, "a i moje ćerke isto. Ali ne on. On, moj dar. Dar meni, nama. Njemu niko vlasnik. Poklon je od Gospoda Kamjea lično. Ko bi mogao takav dar zadržati?"

Esdan pognu glavu.

Nedavno je majci tog dečkića rekao: "Tvoja će beba biti slobodna", i dobio od nje odgovor: "Da."

Posle dužeg vremena, on reče: "Mogu li ga držati?"

Baba prestade da se pokreće, ostade neko vreme nepomična. "Da", reče žena.

Podiže se na noge i vrlo pažljivo prenese usnulu bebu Esdanu na ruke, u krilo.

"Ti jest držiš radost moju", reče ona.

Dete nije imalo gotovo nikakvu težinu - možda dva i po kilograma, tri. Bilo je kao da drži neki topli cvet, ili neku malenu životinju, ili pticu. Platno za umotavanje deteta ostalo je većim delom da visi dole, do kamenih ploča terase. Gana ga poče prikupljati i nameštati pažljivo oko bebe, kao da hoće da sakrije bebino lice. Napeta, nervozna, puna ponosa, ona kleknu blizu, pa uskoro i uze bebu od Esdana i privi je sebi na srce. "E, tako", reče, a lice joj omekša u izraz sreće.

Te noći je Esdan, spavajući u sobi sa pogledom na terase Jaramere, snio da je izgubio jedan okrugli, pljosnati komad šljunka koji je, dosad, uvek nosio sa sobom u jednoj kožnoj kesi. Taj oblutak bio je iz jednog puebla. Kad ga je držao u dlanu, i kad bi ga dlanom dovoljno zagrejao, oblutak je počinjao da govori, da mu se obraća. Ali to se već dugo nije desilo. Sad tek uvide da taj kamen više nema. Izgubio ga je, ostavio negde. Možda, pomisli, negde u podrumu ambasade. Pokuša da siđe u podrum, ali bilo je zaključano, a ona druga vrata ne uspe da pronade.

Probudi se. Jutro rano. Nikakvog razloga da ustane. Trebalo je da porazmisli o tome šta da radi, šta da kaže kad se Rajaje vrati. Ali nije mogao. Porazmislio je zato o svom snu, o tom kamenu koji govori. Kamo sreće da je bar čuo šta mu kamen kazuje. Onda poče razmišljati o tom pueblu. Porodica njegovog strica živela je u Arkanan Pueblu, u Dalekim Južnim Visijama. U vreme njegovog dečastva, svake godine, i to baš usred onog doba koje je na severu planete bilo zima, Esi bi doleteo tu, na jug, i proveo četrdeset letnjih dana. To letovanje usred zime provodio je, u početku, sa roditeljima, a kasnije sâm. Njegov ujak i ujna odrasli su u Darandi i nisu bili ljudi iz puebla. Ali njihova deca jesu, ona su odrasla tu u Arkananu kome su u potpunosti i pripadala. Najstariji sin, Suhan, četrnaest godina stariji od Esdana, rođen je sa nepopravljivim defektima mozga i nerava, i roditelji su se baš zbog njega preselili u pueblo: u selu tog tipa bilo je mesta i za Suhana. Postao je čobanin. Odlazio je visoko u planine sa stadom jama, životinja koje su Južni Hainci doneli sa planete O pre oko jednog

milenijuma. Tamo je čuvao stado. Samo tokom zime vraćao se u pueblo 'na zimovnik' - da tu stanuje. Esi ga je viđao retko, i bio je zbog toga zadovoljan, jer je Suhan za njega bio zastrašujuća figura - veliki čovek koji se klima i vuče u hodu, smrdi, govori jakim, blejavim glasom, a ništa ga ne razumeš. Esiju nije bilo jasno zašto sestre i roditelji vole Suhana. Smatrao je da se oni to samo pretvaraju da ga vole. Pa, niko ne može voleti takvog.

Mladom Esdanu ovo je još bilo problem. Njegova rođaka Noi, Suhanova sestra, koja je u međuvremenu postala šef za vodu u Arkananu, rekla mu je da to nije problem nego misterija. "Uviđaš li da je Suhan naš vodič?" rekla je. "Pazi ovako. Doveo je moje roditelje da se ovde nasele. Zato smo i moje sestre i ja rođene ovde. Zato i ti dolaziš preko leta kod nas. Zato si i naučio kako se živi u pueblu. Nikada nećeš biti gradski čovek. Razlog: Suhan te doveo ovamo. Doveo sve nas. U planine."

"Pa, nije nas baš vodio", usprotivio se četrnaestogodišnjak.

"Jeste, jeste. Išli smo za njegovom slabošću. Pogledaj vodu, Esi. Ona pronalazi slaba mesta u stenama, otvore, udubine, odsutnosti. Idući za vodom, i mi stižemo tamo gde pripadamo." Onda je otišla da obavi arbitražu u nekom sporu oko prava na korišćenje vode iz jednog irigacionog sistema izvan sela; istočna strana te planine bila je veoma sušna, a narod sela Arkanan bio je veoma sklon sporovima i prepirkama, iako veoma gostoljubiv; zato je šefica za vodu uvek imala posla.

Ali Suhanovo stanje bilo je nepopravljivo, njegove slabosti nepristupačne čak i čudesnim medicinskim veštinama Haina. Ova beba umire od jedne zarazne bolesti koja se može izlečiti na najjednostavniji način, nizom injekcija. Pogrešno je prihvatiti ovu bolest, ovu smrt. Nije u redu pustiti da malom Rakamu bude na prevaru oduzet ceo život, samo zbog nepovoljnih okolnosti, loše sreće, nepravednog društva, fatalističke religije. Zbog jedne vere koja podstiče i pojačava užasnu pasivnost robova, govori ovim ženama da ne preduzmu ništa, da puste da dete, usled sve veće iznurenosti, umre.

Trebalo bi da se on sad umeša, da stupi u dejstvo, šta može učiniti?

"Koliko je živeo?"

"Onoliko dugo koliko je njegov život."

Ništa one ne mogu preduzeti. Nikud poći. Nikome se obratiti. Lek za ovo postoji, na nekim mestima, za neku decu. Ne ovde, ne za ovo dete. Ni bekstvo, ni nada ne bi bili ni od kakve koristi. A ni tugovanje. Još nije vreme za tugovanje. Rekam je ovde sa njima, i one će biti oduševljene njegovim prisustvom sve dok je on tu. Onoliko dugo koliko je njegov život. On je moj veliki dar. To jest, držiš radost moju.

Čudnovato, da čovek dođe na jedno ovakvo mesto da bi naučio šta je radost. Voda me vodi, pomisli on. Njegove ruke još su osećale kako je to bilo držati to dete, tu malu težinu, kratkotrajnu toplinu.

Bio je izvan kuće, na terasi, kasno sledećeg jutra, i čekao da Kamsa i beba iziđu kao obično, ali umesto njih pojavi se stariji veot. "Gospodine Stara Muziko, moram zatražiti od vas da neko vreme ostanete u prostorijama", reče on.

"Zad-jo, neću ja pobeći", reče Esdan, ispruživši napred stopalo umotano u veliku količinu krpa.

"Žao mi je, gospodine, ali..."

Nezadovoljno je odšepesao u kuću, za veotom. Zaključali su ga, onda, u jednu sobu u prizemlju, bez ijednog prozora: smeštajni prostor iza kuhinja. Tamo je već bio namešten ležaj za Esdana, jedan sto, jedna stolica, nokšir, i baterijska svetiljka da posluži kad generator otkaže, što se dešavalo skoro svakog dana, u poslednje vreme. "Očekujete li napad, dakle?" upita on, videći te pripreme. Veot je odgovorio samo zaključavanjem vrata. Esdan sede na ležaj i prepusti se meditacijama, kao što je naučio da čini u selu Arkanan. Čistio je rastrojenost i bes iz svog uma tako što je uporno ponavljao, mnogo puta iz početka: zdravlje, dobar rad, hrabrost, mir, meni; zdravlje, dobar rad, hrabrost, mir, ovom zad-
jou... Kamsi, bebi Rekami, Rajajeu, Hei, Taulenemu, onom ogi, i onom Nemeu

koji ga je stavio u čuč-kavez, i onom Alaturalu koji ga je stavio u čuč-kavez, i Gani koja mu je previla stopalo i dala mu blagoslov, i ljudima koje je poznavao u ambasadi, i onima u gradu, zdravlje i dobar rad, hrabrost, strpljenje, mir... To je dobro išlo, ali meditacija sama ipak je propala. Nije mogao da obuzda misli. Zato ih je mislio. Razmišljao je šta sad može da učini. Nije iznašao ništa. Slab je kao voda, bespomoćan kao novorođenče. Zamišljao je sebe kako govori na mreži holovizije, čita iz pripremljenog teksta u kome piše da je Ekumen, mada nerado, odobrio upotrebu bakteriološkog oružja, samo da bi se okončao građanski rat. Zamišljao je kako spušta taj tekst i kaže, ne, Ekumen neće nikada odobriti upotrebu biološkog oružja ni iz kog razloga. Oba ta prizora behu fantazije. Rajajeove spletke takođe su fantazije. Pošto se uverio da je ovaj talac beskoristan, Rajaje će narediti da ga streljaju. Koliko dugo je on živeo? Čak šezdeset dve godine. Mnogo poštenija količina vremena od one koju će Rekam dobiti. Njegov um produži u nešto posle razmišljanja.

Zad-jo otvori vrata i reče mu da može izići.

"Koliko blizu je oslobodilačka vojska, zad-jo?" upita on. Nije očekivao nikakav odgovor. Ode napolje, na onu terasu. Bilo je kasno popodne. Kamsa je bila tamo, sedela je držeći bebu na prsima. Bradavica je bila u ustima deteta, ali ono nije sisalo. Ona pokri dojku. Dok je to činila, na njenom licu se pokaza, prvi put, tuga.

"Je li zaspao? Mogu li da ga držim?" reče Esdan, sedajući pored nje.

Premestila je taj mali zavežljaj njemu u krilo. Lice joj je i sad bilo natmureno. Esdan je imao utisak da je disanje deteta u izvesnoj meri otežano: naporniji posao. Ali dečkić je bio budan, pogledao je krupnim očima gore, u Esdana. Esdan počeo da se krevelji, plezi, pući usta. Ovim osvoji jedan mali, mekan osmeh.

"Radnici kažu, vojska jest dolazi", reče Kamsa na svoj vrlo tihi način.

"Oslobodioci?"

"Enna. Neka vojska."

"Preko reke?"

"Ja mislim."

"To su imovine - oslobođene. Bivši robovi. Neće oni vama učiniti ništa nažao."
Možda neće.

Bila je uplašena. Savršeno je vladala sobom, ali bila je uplašena. Bila je očevidac Ustanka, ovde. I odmazde.

"Sakrijte se negde, ako možete, ako bude bombardovanje ili borba", reče on. "U podzemlje. Mora biti nekakvih skrovitih mesta ispod zemlje, tu negde."

Ona razmisli, pa reče: "Da".

Mir je vladao u vrtovima Jaramere. Nikakvog zvuka niotkud, samo šapat lišća u vetriću i slabašno zujkanje agregata za proizvodnju struje. Čak i nagorele, zupčaste ruševine kuće izgledale su nekako ublažene, bezvremene. Ono najgore već se desilo, govorele su ruševine. Dogodilo se nama. Možda ne Kamsi niti Hei, Gani ili Esdanu. Ali nikakvog nagoveštaja nasilja nije bilo u letnjem vazduhu.

Beba se opet osmehnula na svoj neodređeni način, smeštena udobno u Esdanovom naručju. On pomisli na onaj oblutak koji je u snu izgubio.

Tu noć proveo je opet zaključan u sobi bez prozora. Nije ni po čemu mogao oceniti koliko je sati kad ga je iz sna trgla buka. Cimnulo ga je tako da je u sekundi bio sasvim budan: pucnjava, eksplozije, pretpostavio je da su to ručne bombe i automatske puške. Onda tišina, pa opet gruvanje i neki pucketavi zvuci, ali na većoj udaljenosti. Onda tišina koja se produžavala, produžavala. Onda začu letikola, koja kao da su kružila iznad kuće; a u kući nastade neka vika, strka. Esdan uključi baterijsku svetiljku i poče se boriti da ugura noge u pantalone. Nije bilo lako progurati bandažirano stopalo kroz nogavicu. Kad je čuo da se letelica vraća, a onda silovitu detonaciju, panično se bacio ka vratima, ne znajući ništa osim da mora po svaku cenu izići iz ovog sobička, koji je prava smrtonosna klopka. Oduvek se plašio požara, umiranja u plamenovima. Ta vrata bila su od masivnog drveta, solidno ugrađena u svoj solidni ram. Nije bilo ni trunčice nade da ih on provali, i to mu je, i u panici, bilo savršeno jasno. Viknuo

je, samo jednom: "Puštajte me napolje odavde!" Onda je ovladao sobom, vratio se do ležaja, a malo kasnije seo na pod, između ležaja i zida, u najzaštićenije mesto koje se u toj sobi moglo naći. Pokušavao je da zamisli šta se dešava. Oslobodioci napadaju, bombarduju, Rajajeovi ljudi uzvraćaju vatru, pokušavaju da obore protivničko 'vazduhoplovstvo'. Tako je on to zamišljao.

Mrtva tišina. Trajala je, trajala.

Baterijska svetiljka poče da žmirka.

On ustade, ode do vrata.

"Puštajte me!"

Ni zvuka.

Pucanj, samo jedan. Opet glasovi, daleki; topot nogu u trku; vika, dozivanje. Posle još jedne dugotrajne tišine, daleki glasovi. Čulo se da neki ljudi dolaze hodnikom, sve bliže. Neko od njih reče: "Nek ostanu zasad tamo napolju", tonom ravnim, grubim. Esdan skupi hrabrost, stisnu petlju i povika: "Ja sam zarobljenik! Ej, ovamo!"

Pauza.

"Ko je to?"

To nije bio onaj glas od maločas. Esdan se veoma dobro snalazio u glasovima, licima, imenima, namerama.

"Esdardon Aja iz ambasade Ekumena."

"Bože Gospode!" uzviknu glas.

"Zamolio bih da me izvučete odavde!"

Odgovora nije bilo, ali neko poče da drma vrata, uzaludno. Masivne šarke držale su se čvrsto. Neko poiče da lupa po vratima. Još glasova u hodniku, još treskanja i gruvanja po vratima. "Sekiru", reče neko treći. "Ma, ključ nađite", reče neko četvrti. Odoše, onda. Esdan je čekao. Suzbijao je poriv da se počne smeјati.

Plašio se da se smeјanje ne pretvori u histeriju. Ali bilo je smešno, glupo-smešno: dovikivanje kroz vrata, traganje za sekirama i ključevima, farsa usred bitke. Koje bitke?

Bio je shvatio događaje naopačke. Oslobodioci su se ušunjali u kuću i sasvim iznenada napali i poubijali Rajajeove ljude. Onda su se pritajili i sačekali da dođe Rajajeovo leteće vozilo. Sigurno su imali svoje doušnike među robljem na ovoj farmi. Zatvoren u sobu, Esdan je čuo samo ono na kraju, kad su otvorili paljbu na robovlasnikova letikola; sve ostalo mu je promaklo.

Pustiše ga napolje. Po hodnicima su već teglili mrtvace. On vide užasno unakažen leš jednoga od one dvojice mladih mučitelja; nije raspoznao da li je to Alatural ili Nemeo. Leš se, dok su ga vukli, raspao, noge su ostale tu gde su se zatekle, a krvava creva počela su se, kao konopci, razvlačiti po hodniku. Čovek koji je vukao mrtvacu našao se u čudu šta dalje da radi, pa je stao, držeći samo torzo, za ramena. "E, jebi ga", reče on. Esdan je stajao, hvatao vazduh, trudio se opet da se ne počne smejati, ali i da ne povraća.

"Idemo, idemo", rekoše oni oko Esdana, i on pođe s njima.

Svetlost ranog jutra priticala je ukoso kroz polomljene prozore. Esdan je gledao levo, gledao desno, ali nikoga od ukućana nije uspevao da vidi. Ovi ljudi ga odvedoše, zatim, u onu dvoranu sa ogromnom psećom glavom iznad kamina. Tamo je, oko stola, bilo okupljeno šest-sedam drugih. Svi su bili u različitoj civilnoj odeći, niko uniformisan, ali su neki imali na kapi ili na rukavu žuti čvor ili žutu traku oslobođenja. Bili su prilično dronjavi i vrlo robusni i tvrdi. Neki tamne boje kože, neki glinaste, bež, ili plavkaste. Esdan je imao utisak da su svi oni na kraju nerava, i vrlo opasni. Jedan od onih koji su ga dopratili, visok, mršav čovek, reče onim glasom koji je ranije rekao "Bože Gospode" ispred vrata: "To je on."

"Ja sam Esdardon Aja, Stara Muzika, iz ambasade Ekumena", reče on opet, tonom najlakšim što je mogao postići. "Ovde su me držali. Hvala vam što ste me oslobodili."

Nekoliko njih zurilo je u njega na način na koji zure ljudi koji još nikada nisu videli osobu sa druge planete. Proučavali su njegovu crvenosmeđu kožu, oči sa belim uglovima usađene duboko ispod čela, i razne finije razlike u strukturi

lobanje i crtama lica. Jedan ili dvojica zurili su nešto agresivnije, kao da žele da provere njegovu tvrdnju, da pokažu da će poverovati tek kad on nečim dokaže da jeste to što tvrdi. Jedan krupan čovek širokih pleća, bele kože, a smeđe kose, čisti prašinar, čista krv drevne porobljene rase, ostade dugo zagledan u Esdana. "Došli smo da to uradimo", reče on.

Govorio je tiho, glasom žive imovine. Biće im potrebno možda celo jedno pokolenje, možda i više, da nauče da govore glasnije, slobodno.

"Kako ste znali da sam ovde? Poljska mreža?"

Bio je to naziv za tajni informativni sistem zasnovan na došaptavanju, od uha do uha, od gradskih do seoskih baraka i nazad; taj sistem je uveliko radio mnogo godina pre nego što je pronađena holomreža. Organizacija Hame upotrebila je tu poljsku mrežu kao glavni instrument Ustanka.

Jedan omanji čovek tamne kože osmehnu se i malo klimnu glavom, a onda se skameni, videvši da niko drugi ne daje nikakvu informaciju ni o čemu.

"Onda znate i ko me je doveo ovde - Rajaje. Ne znam za koga je radio. Sve što vam mogu reći, reći ću." Od silnog olakšanja počeo se ponašati glupo, razbrbljao se, delio je informacije olako dok su oni zauzimali stav čvrstih momaka. "Imam prijatelje ovde", nastavi on, nešto neutralnijim glasom, zagledajući se u lice svima njima, jednom po jednom, pravo, ali učtivo. "Oni su robovi, kućno osoblje. Nadam se da su dobro."

"Zavisi", reče jedan čovek sede kose, sasvim sitan i lak, koji je izgledao vrlo umoran.

"Jedna žena sa bebom, Kamsa. Jedna stara žena, Gana."

Dvojica, trojica odmahnuše glavama u znak da ne znaju i da ih nije briga. Većina nije reagovala uopšte. On ih opet pogleda jednog po jednog, sve, suzbijajući u sebi gnev i razdraženost zbog ove njihove pompeznosti, ove glume da su nešto mnogo stisnuti i strogi.

"Potrebno je da znamo šta si radio ovde", reče onaj sa smeđom kosom.

"Jedan čovek za vezu iz oslobodilačke vojske vodio me je kroz grad, i to iz ambasade prema oslobodilačkoj komandi, pre nekih petnaest dana. U Zoni razdvajanja presreli su nas Rajajeovi ljudi. Oni su me doveli ovamo. Proveo sam izvesno vreme u čuč-kavezu", nastavi on istim neutralnim glasom. "Noga mi je povređena, ne mogu mnogo da hodam. Razgovarao sam dvaput sa Rajajeom. Pre nego što kažem išta drugo, mislim da ćete razumeti da moram prvo znati s kim govorim."

Onaj visoki mršavko koji ga je oslobodio iz zaključane sobe obide oko stola i stade nešto tiho da govori sedokosom. Čovek smeđe kose je saslušao, saglasio se. Onda taj visoki, mršavi reče Esdanu glasom netipično ravnim i neprijatnim: "Mi smo posebna misija vojske-prethodnice oslobođenja sveta. Ja sam maršal Metoj." Svi ostali rekoše svoja imena. Onaj krupni sa smeđom kosom bio je general Banarkamije, onaj umorni stariji čovek bio je general Tuejo. Svako je uz svoje ime rekao i čin, ali te činove nisu pominjali kad su se obraćali jedan drugome, niti su se njemu obraćali sa vi ili sa gospodine. Pre oslobođenja, robovi su retko kad oslovljavali jedni druge ma kakvim titulama, osim rodbinskim: tečo, ujna, sestro. Titule su išle ispred imena gazda: gospodar onaj, gospodin ovaj, gazda. Očigledno su oslobodioci rešili da se uzajamno ne oslovljavaju po titulama. Esdanu je prijalo da nađe jednu vojsku koja ne lupka čizmom o čizmu i ne uzvikuje 'Da, gospodine!' Ali nije bio siguran koja je to vojska.

"Držali te u onoj sobi?" upita ga Metoj. Bio je čudan čovek, glasa hladnog i ravnog, lica hladnog i bledog, ni približno nervozan kao ostali, samopouzdan, naviknut da ga slušaju.

"Prošle noći su me zaključali unutra. Kao da su dobili neko upozorenje da im se primiče neka nevolja. Obično sam boravio u jednoj sobi na spratu."

"Možeš sada ići tamo", reče Metoj. "Nemoj izlaziti iz kuće."

"U redu. Hvala vam opet", reče on svima njima. "I, zamolio bih, kad čujete za Kamsu ili Ganu...?" Nije sačekao da i ovo prenebregnu, nego se odmah okrenuo i otišao.

Jedan od mladih ljudi pošao je sa njim. Taj je kazao da se zove zad-jo Tema. Iz toga bi proisticalo da oslobodilačka vojska ipak koristi stari veotski sistem činova. Među oslobodiocima je bilo i pravih veota, i Esdan je to znao, ali ovaj Tema nije bio jedan od tih. Imao je svetlu boju kože i način govora gradskih prašinaru, mekan, suv, prekraćen. Esdan nije pokušavao da razgovara sa njim. Tema je bio izuzetno nervozan, verovatno rastrojen time što je noćas morao da ubija ljude iz neposredne blizine, ili nečim drugim; drhtaji su gotovo neprestano prolazili kroz njegova pleća, ruke i noge, a blede lice bilo mu je stisnuto u bolni grč. Nije bio nimalo raspoložen za ćaskanje sa nekim postarijim zarobljenikom tuđinom.

U ratu je svako zarobljenik, napisao je svojevremeno istoričar Henennemores. Esdan jeste zahvalio svojim novim osloboditeljima što su ga oslobodili, ali znao je u kakvom se položaju trenutno nalazi. Još je to bila Jaramera.

Ipak, bilo je izvesno olakšanje videti opet svoju sobu, sedeti na 'jednoruku' stolicu pored prozora, gledati sunčevu svetlost ranog jutra, dugačke senke drveća opružene preko travnjaka i terasa.

Niko od ukućana nije se, kao obično, pojavio na vidiku, niko nije išao na posao niti se vraćao da se odmori. Niko nije došao u njegovu sobu. Jutro se odužilo. On se trudio da radi tanhai vežbe, koliko je to moguće bilo sa ovakvom nogom. Sedeo je budan, zapadao u dremež, budio se, nastojao da sedi budan, sedeo nemiran, brižan, analizirao reči: posebna misija vojske-prethodnice oslobođenja sveta.

Legitimna vlada je protivničku stranu na holovizijskim vestima opisivala uvek kao 'pobunjeničke snage' ili 'horde'. A oslobodioci su za sebe od početka govorili da su oslobodilačka vojska, ništa se tu nije pričalo o oslobođenju sveta; međutim, on je odsečen od svake veze sa borcima za slobodu praktično još od

početka Ustanka, a potpuno odsečen od svih informacija još od kako je ambasada stavljena u izolaciju - izuzimajući, naravno, informacije koje su stizale sa drugih svetova, svetlosnim godinama daleko, one nikada nisu presušivale, ansibl ih je bio pun, ali šta se dešava dve ulice dalje, o tome ništa nije mogao saznati, ni jednu jedinu reč. U ambasadi je on bio čovek koji ne zna, beskoristan, bespomoćan, pasivan. Tačno kao i ovde. Od samog početka rata, baš kao što Henennemores kaže, zarobljenik. Kao i svi ostali na Verelu. Zarobljenik koji želi da pomogne stvar slobode.

Plašio se da će jednog dana prihvatiti svoju bespomoćnost, da će ona uspeti da ubedi njegovu dušu. Mora neprestano imati na umu oko čega se vodi ovaj rat. Ali neka oslobođenje dođe što pre, razmišljao je on; dolazite, da budem slobodan!

Sredinom popodneva mladi zad-jo doneo mu je tanjir hladne hrane, očigledno ostatke pronađene i pokupljene u kuhinji, i bocu piva. Jeo je i pio zahvalno. Ali jasno je bilo da su zadržali ukućane u pritvoru. Ili ih pobili. Nije dozvoljavao svom umu da se mnogo bavi time.

Posle zalaska sunca, zad-jo se vratio i poveo ga u prizemlje, u sobu sa ogromnom psećom glavom. Agregat je bio van upotrebe, naravno; tu spravu ništa, osim večitog petljanja staroga Sake, nije moglo održati u pogonu. Ljudi su imali svaki po jednu baterijsku svetiljku, a u sobi sa psećom glavom na stolu gorela su dva velika uljna fenjera, bacajući romantičnu, zlatnu svetlost na lica oko stola, a duboke senke iza njih.

"Sedi", reče genaral sa smeđom kosom, Banarkamije - ime koje se moglo prevesti kao 'Čita-Bibliju'. "Imamo što-šta da te pitamo."

Pristajanje, bez ijedne reči, ali učtivo.

Pitali su ga kako je izišao iz ambasade, ko su bili njegovi ljudi za vezu sa oslobodilačkom vojskom, kuda se bio uputio, zašto je pokušao da stigne tamo, ko ga je doveo ovde, šta su ga robovlasnici pitali, šta su hteli od njega. Pošto je

tokom popodneva zaključio da će mu iskrenost najbolje poslužiti, odgovarao je na sva pitanja otvoreno i sažeto, osim na poslednje.

"Ja lično sam na vašoj strani u ovom ratu", reče on, "ali Ekumen mora, neizbežno, ostati neutralan. Pošto sam u ovom trenutku ja jedini tuđin na celom Verelu koji je slobodan da govori, sve što bih ja rekao moglo bi biti shvaćeno, ispravno ili pogrešno, kao stav ambasade ili Stabila. To je bila, za Rajajea, moja vrednost. Mogla bi biti i za vas. Ali to je lažna vrednost. Ja u ime Ekumena govoriti ne mogu. Nemam ovlašćenje."

"Oni su hteli da ti kažeš da Ekumen podržava gite", reče umorni čovek, Tuejo. Esdan klimnu glavom.

"Da li su govorili o upotrebljavanju neke posebne taktike ili oružja?" To je pitao Banarkamije, vrlo natmuren, ali trudeći se da pitanju ne prida preveliku težinu.

"Ja bih na to pitanje radije odgovorio kad budem iza vaših linija, generale, u razgovoru sa onim ljudima u oslobodilačkoj komandi koji su moji poznanici."

"Evo, govoriš sa komandom vojske oslobođenja sveta. Odbijanje da se odgovori može biti shvaćeno kao dokaz saradnje sa neprijateljem." To je rekao Metoj, spretan na rečima, tvrd, grubog glasa.

"Znam to, maršale."

Razmeniše pogled. I posle ove otvorene pretnje, Esdan je ponajviše poverenja imao u Metoja. Svi ostali su bili nervozni i nestabilni. Sada je bio siguran da je ovo neka klika. Koliko velika, i u koliko velikoj neslozi sa oslobodilačkom komandom, to nije znao, o tome je mogao nagađati samo po trunčicama informacija koje bi im se eventualno omakle u nekom trenutku nepažnje.

"Slušaj ti, gospodine Stara Muziko", reče Tuejo. Stare navike teško nestaju.

"Znamo da si radio za Hamu. Pomagao si da izvesni ljudi budu poslani na Jeovu. Tad si nas podržavao." Esdan klimnu glavom. "Moraš i sad. Govorimo ti otvoreno. Imamo informaciju da giti planiraju protivnapad. A šta to danas znači, pa, znači da će upotrebiti bibo. Ne može značiti ništa drugo. To ne sme da se desi. Ne može im se to dozvoliti. Oni moraju biti zaustavljeni."

"Rekao si da je Ekumen neutralan", reče Banarkamije. "To je laž. Sto godina Ekumen nam nije dozvoljavao učlanjenje, zato što smo imali bibo. Imali, ne upotrebljavali, dovoljna je bila činjenica da imamo. Sad kažu da su neutralni. Sad kad je najvažnije! Sad kad je ovaj svet deo njih! Moraju stupiti u dejstvo. Protiv tog oružja. Moraju onemogućiti gite da ga upotrebe."

"Ako bi legitimaši imali to oružje, i ako bi stvarno nameravali da ga upotrebe, i ako bih ja mogao o tome obavestiti Ekumen - šta bi Ekumen tu mogao da uradi?"

"Da govori. Da kaže predsedniku gita: Ekumen zahteva da se na toj tački zaustavite. Ekumen će poslati brodove, trupe. Podržite nas! Ako niste s nama, onda ste protiv nas!"

"Generale, najbliži brod je nekoliko svetlosnih godina udaljen. Legitimnima je to poznato."

"Ali ih vi možete zvati, imate odašiljač."

"Onaj ansibl u ambasadi?"

"Imaju i giti jedan takav."

"Ansibl u Ministarstvu spoljnih poslova uništen je u Ustanku. U onom prvom napadu na vladine zgrade. Tada je ceo jedan blok zgrada odleteo u vazduh."

"Kako mi da znamo da je to istina?"

"Pa, vaše sopstvene snage su to uradile. Generale, mislite li da legitimaši imaju sa Ekumenom vezu preko ansibla koju vi nemate? Nemaju je ni oni. Mogli su oni da zaposednu ambasadu i otmu ansibl iz nje, ali tim postupkom izgubili bi kod Ekumena svu uverljivost koja im je preostala. A kakva bi im, onda, bila korist od ansibla? Ekumen nema nikakve trupe koje bi uputio", i dodade, najednom ne baš sasvim siguran da Banarkamije to zna, "kao što vam je poznato. A i kad bi imao trupe, one bi morale godinama putovati da bi stigle ovde. Iz tog razloga i iz mnogih drugih, Ekumen nema vojsku i ne vodi ratove." Bio je duboko uznemiren zbog njihovog neznanja, njihovog amaterizma, straha. Nastojao je da se u njegovom glasu ne primeti ta uzbuđenost i njegovo

nestrepljenje; govorio je smireno i gledao ih nezabrinuto, kao da očekuje razumevanje i saglasnost. Već sâm privid takvog samopouzdanja ponekad proizvede svoje sopstveno ostvarenje. Nažalost, sudeći po izrazima njihovih lica, on je saopštavao dvojici generala da nisu bili u pravu, a Metoju da jeste. Esdan je prelazio na jednu stranu u nekoj njihovoj međusobnoj raspravi. Banarkamije reče: "Da mi to ostavimo za malo posle", i vrati se na prvo saslušanje, ponavljajući pitanja, zahtevajući nove pojedinosti, slušajući sve odgovore bezizražajno. Spasavajući svoj ugled. Pokazujući da u ovog zarobljenika nema poverenja. Navaljivao je da čuje da li je Rajaje išta rekao o nekom protivnapadu ili invaziji na jugu. Esdan je ponovio nekoliko puta da je Rajaje rekao da predsednik Ojo očekuje invaziju oslobodilačke vojske na ovu oblast, i to nizvodno odavde. I svaki put je dodao: "Ali ja nemam pojma da li je istina išta od toga što je Rajaje meni pričao." Posle četvrtog ili petog ponavljanja istih stvari, on reče: "Izvinite, generale, moram opet pitati za sudbinu nekih ljudi ovde..."

"Jesi li poznavao ikoga od ovdašnjih pre nego što si ovde došao?" upita jedan od mlađih, oštro.

"Nisam. Raspitujem se o ljudima iz ove kuće. Bili su dobri prema meni.

Kamsina beba je bolesna, treba da joj se pomogne. Hteo bih da znam da li neko brine o tim ljudima."

Generali su se nešto posavetovali između sebe, ne obraćajući pažnju na ovo skretanje s teme.

"Ko god je ostao ovde, na ovakvom mestu, posle Ustanka, taj je kolaborant", reče zad-jo Tema.

"A kuda je trebalo da idu?" upita Esdan, nastojeći da govori opuštenim tonom.

"Ovo nije oslobođena teritorija. Gazde obrađuju njive, i danas, pomoću porobljene radne snage. Služe se i sad čuč-kavezom." Glas mu je malčice zadrhtao kod te dve poslednje reči, i on počeo proklinjati sebe zbog toga.

Banarkamije i Tuejo su nastavljali da se nešto dogovaraju, prenebregavajući pitanje. Metoj ustade i reče: "Dosta za večeras. Hajde sa mnom."

Esdan je hramao za njim kroz hodnike, uz stepenice. Sustiže ih mladi zad-jo, žurno; poslao ga je, očigledno, Banarkamije. Nikakvi poverljivi razgovori nisu bili dozvoljeni. Metoj, međutim, zastade pred vratima Esdanove sobe, pogleda dole ka Esdanu i reče: "O ukućanima će se povesti računa."

"Hvala vam", odvrati Esdan sa toplinom, pa dodade: "Gana je lečila ovu moju povredu. Bilo bi potrebno da je vidim." Ako oni žele da on bude živ i zdrav, zašto onda ne bi malo iskoristio ranjenu nogu kao izgovor da od njih izvuče poneki ustupak. A ako oni ne žele da on bude živ i zdrav, onda je sve ostalo, sve skupa, manje-više uzaludno.

Spavao je malo i loše. Oduvek se najbolje osećao u obilju informacija, u stalnoj akciji. Zamorno je to, biti držan u neznanju i bespomoćnosti, obogaljen i telesno i duhovno. Osim toga, bio je gladan.

Sutradan, nedugo posle izlaska sunca, on oproba vrata i nađe da su zaključana. Neko vreme je lupao po njima, vikao, a onda se ona otvoriše i na njima se pojavio jedan mlad momak, uplašenog izgleda; stražar, najverovatnije. Iza stražara je stajao Tema, pospan, namršten; u njegovim rukama bio je ključ.

"Da vidim Ganu", reče Esdan, prilično nehajno. "Ona se stara za ovo", i pokaza, jednim pokretom, na svoje stopalo na kome su krpe sada izgledale kao sedlo.

Tema zatvori vrata, bez ijedne reči. Posle otprilike jedan sat, ključ još jednom začangrlja u bravi. Uđe Gana. Metoj za njom. A Tema za njim.

Gana stade pred Esdana, zauzevši položaj poštovanja roba prema vlasniku. On joj hitro priđe, položi šake sa strane na mišice njenih ruku i prisloni joj obraz uz njen. "Gospod Kamije hvaljen bio što vidim da si dobro!" reče on; takve reči su njemu više puta rekli ljudi kao što je Gana. "Kamsa, beba, kako su?"

Bila je uplašena, potresena, kose neočešljane, očni kapci bili su joj veoma crveni, ali oporavila se prilično brzo od ovog sasvim neočekivanog bratskog

pozdrava. "Oni su sada u kuhinji, gospodine", reče ona. "Ljudi od vojske, oni kažu da noga te jest boli."

"Tako sam i ja rekao njima. Pa, ako možeš da je previješ ispočetka."

On sede na krevet, a Gana se dade na posao da odmota celu dužinu platna sa tog stopala.

"Je li sve u redu sa drugima? Sa Heo? Čojom?"

Odmahnula je glavom, samo jednom.

"Žao mi je", reče on. Nije mogao da je pita više.

Nije mu onako dobro zamotala stopalo kao ranije. Imala je nedovoljno snage u rukama, tako da se platno nije zatezalo jako, kao što bi trebalo. Osim toga, žurila je, nervozna zbog prisustva stranaca koji su je posmatrali.

"Nadam se da se Čojo vratio u kuhinju", reče on, govoreći napola njoj, a napola njima. "Neko ovde mora nešto i da kuva."

"Da, gospodine", prošaputala je.

Ne gospodine, ne gospodaru! Želeo je da je upozori, plašeći se za njenu sudbinu. Diže pogled ka Metoj, u nameri da proceni njegov stav; ali to ne uspe.

Gana je dovršila posao. Metoj je jednom jedinom reči posla napolje, iz sobe. Za njom posla i zad-joa. Gana pođe rado, ali Tema se usprotivi. "Generale Banarkamije..." počeo on. Metoj ga pogleda. Mladi čovek, posle samo trenutka oklevanja, poslušao. Ode namršten.

"Paziću ja na ove ljude", reče Metoj. "Oduvek i jesam pazio na njih. Ja sam bio starešina njihovih baraka." Zagleda se u Esdana, hladnim, crnim očima. "Ja sam oslobođenik. Nema, danas, još mnogo takvih."

Nekoliko trenutaka kasnije, Esdan reče: "Hvala, Metoj. Njima je pomoć potrebna. Oni ne razumeju."

Metoj klimnu glavom.

"A ne razumem ni ja", reče Esdan. "Da li je namera oslobodilaca da izvrše invaziju? Ili to Rajaje samo izmišlja, kao izgovor, da bi onda mogao da priča o bacanju biboa? Veruje li Ojo u to? Verujete li vi u to? Da li se oslobodilačka

vojska nalazi tamo, preko reke? Dolazite li vi, ljudi, iz njenih redova? Ko ste? Ne očekujem da ćeš odgovoriti."

"I neću", reče evnuh.

Ako je ovo dvostruki agent, razmišljao je Esdan posle Metojevog odlaska, znači da radi i za oslobodilačku komandu.

Nadao se, barem, da je tako. Želeo je da ima Metoja na svojoj strani.

Ali ja ne znam koja strana je moja, pomisli on, vraćajući se u stolicu pored prozora. Strana oslobođenja, dabome, ali šta je oslobođenje? Nije ideal, sloboda porobljenih. Ne sad. I nikad više neće biti. Od kad je počeo Ustanak, oslobođenje je jedna vojska, politička organizacija, masa ljudi među kojima su neki vođe, a neki bi hteli da postanu vođe; na putevima nade i snage isprečile su se mnoge pojedinačne ambicije i pohlepe; jedna trapava amaterska poluvlada, koja se tetura od nasilja do kompromisa, sve više se zapetljava i nikada više neće znati divnu jednostavnost ideala, čistu ideju slobode. A to je ono što sam ja želeo, za šta sam se borio toliko godina. Plemenito jednostavnu strukturu hijerarhije nastojao sam, svim silama, da zarazim idejom pravde. A onda da zamutim i plemenito jednostavnu strukturu ideala ljudske ravnopravnosti tako što ću je pogurati da se ona počne ostvarivati u praksi. Monolitna laž se rasplete u hiljade međusobno nespojivih istina, i eto, to je ono što sam ja hteo. Ali me je zahvatila glupost, ludost, besmislena okrutnost ovih događaja.

Svi bi oni hteli da me upotrebe, ali ja sam omatorio i više nisam nizašta, pomisli on; ova misao prođe kroz njega kao mlaz čiste svetlosti. Sve do sad je pomišljao da, ipak, može nešto da učini. A ne može.

Ovo dođe kao jedna vrsta slobode.

Nikakvo čudo da su se on i Metoj razumeli i bez reči, od prvog trenutka.

Zad-jo Tema dođe na njegova vrata, da ga povede dole. Opet u sobu ogromnog psa. Ona privlači sve te lidere tipove, zato što ima neku zlovoljnu muškost.

Ovog puta ekipa koja ga je čekala sastojala se od samo petorice: Metoj, oba generala i ona dvojica sa činom rege. Banarkamije je tu bio dominantna ličnost.

Ali nije više postavljao pitanja; sad je davao naređenja. "Mi sutra odlazimo odavde", reče on Esdanu. "I ti sa nama. Imaćemo pristup do oslobodilačke holomreže. Ti ćeš govoriti za nas. Saopštićeš legit-vladi da Ekumen zna da oni nameravaju da upotrebe zabranjena oružja, a onda ćeš ih upozoriti da ako to urade, sledi trenutna, užasna osveta."

Esdan je, od gladi i neispavanosti, imao utisak lakoće u glavi. Stade nepomično - niko mu nije ponudio da sedne - i spusti pogled ka podu, a ruke opruži nadole, uz telo. Promrmlja jedva čujno: "Da, gospodaru."

Barnakamije trže glavom nagore, sevnju očima. "Šta reče?"

"Enna."

"Šta ti misliš, ko si ti?"

"Ratni zarobljenik."

"Možeš ići."

Esdan ode. Tema je išao za njim, sada, ali ga nije ni sprečavao, ni usmeravao. Esdan pronade najkraći put do kuhinje, odakle se čulo lupkanje nekih tiganja. Tamo reče: "Čojo, molim te, daj mi nešto da jedem!" Stari Čojo, uplašen, drhturav, poče da mrmlja neka izvinjenja i da se nervira, ali izvuče odnekud nekoliko komada bajatog hleba i neko voće. Esdan sede za kuhinjski radni sto i navali da ždere. Ponudi malo Temi, a ovaj kruto odbi. Esdan sâm pojede sve, do trunčice. Onda odhrama kroz kuhinju, kroz jedan izlaz, drugi, pa na veliku terasu. Nadao se da će tamo zateći Kamsu, ali niko od ukućana još nije izišao. Ode do balustrade i tamo sede na jednu klupu. Odatle se otvarao pogled na veliki bazen pun odsjaja. Tema je stajao u blizini, na dužnosti.

"Rekao si da robovi koji ostanu na ovakvom mestu, a ne priključe se Ustanku, jesu kolaboranti", reče Esdan.

Tema se ne pomače. Ali slušao je.

"Ne misliš da neki od njih, možda, naprosto nisu shvatili šta se dešava? Niti shvataju sad? Noć crna vlada na ovom mestu, zad-jo. Teško je čak i zamisliti slobodu, ovde."

Mladi čovek se još neko vreme uzdržavao od ma kakvog odgovora, ali je Esdan pričao i pričao, nastojeći da uspostavi neki kontakt s njim, da se probije do njega. Najednom, zbog nečeg što je Esdan rekao, poklopac odlete.

"Žene za upotrebu", reče Tema. "Njih jebu crnci, svake noći. One su kurvetine, najobičnije. Gitovske. I rađaju im crnu kopilad, 'da gospodaru da gospodaru'. Ko što kažeš, ni ne znaju šta je sloboda. Niti će ikad. Ne mo'š ti da oslobodiš nekoga ko pušta da ga crnci jebu. Jer to je sve gadno, prljavo, i ne mo'ž' se opere. Sve je to naštrcano sa crnom spermom skroz-naskroz. Gitovskom!" On pljunu na terasu i obrisa usta.

Esdan je sedeo nepomično, gledajući preko mirne vode bazena prema nižim terasama, ogromnom drvetu, izmagličastoj reci, dalekoj, zelenoj obali. Neka mu bude dobro, neka radi dobro, neka ima strpljenja, saosećanja i mira. Od kakve sam koristi ja ikad bio? Ni od kakve. Sve što sam ikad uradio bilo je uzalud. Strpljenje, saosećanje, mir. One su tvoj narod, tvoj narod... Spusti pogled na debeli ispljuvak na žutom kamenu peščaru terase. Budala, ostavio sam svoj narod čitav jedan ljudski vek iza sebe i došao ovde na tuđ svet da gledam tuđa posla. Budala, mislio da slobodu neko može dati nekom drugom. Pa, smrt je za to. Ona nas vadi iz čuč-kaveza.

Ustade i pođe hramajući prema kući, bez ijedne dalje reči. Mladi čovek krenu za njim.

Svetla su se upalila otprilike kad se se već sasvim smrklo. Sigurno su doveli starog Saku da nastavi da čačka po agregatu. Esdanu je sumrak više prijao, zato on isključi sijalicu u svojoj sobi. Tek što se opruži po krevetu, Kamsa pokuca na vrata i uđe, donoseći poslužavnik. "Kamsa!" reče on, boreći se da ustane; i zagrlio bi je, ali nije mogao zbog poslužavnika. "Rekam je...?"

"Sa mojom majkom", promrmlja ona.

"Dobro mu je?"

Unazadno klimanje glavom. Ona položi poslužavnik na krevet, kao da sto ne postoji.

"Je li ti dobro? Čuvaj se, Kamsa. Kamo sreće da ja... Ovi kažu da odlaze sutra. Gledaj da se držiš podaleko od njih, ako bude moguće."

"Ja, da. Vi jest dobro, gospodin", reče ona mekanim glasom. Nije znao da li je to pitanje ili želja; zato samo načini jedan mali tužan gest, uz osmeh. Ona se okrete da ode.

"Kamsa, da li je Heo...?"

"Ona bila sa onim. U njegovom krevetu."

Malo potom on reče: "Postoji li ikakvo mesto gde se vi možete sakriti?" Plašio se da bi Banarkamijevi ljudi mogli da streljaju ove žene kad budu odlazili, možda kao 'saradnice neprijatelja' ili samo da bi prikrili svoje tragove.

"Imamo jednu rupu da siđemo, ko što vi rekli", reče ona.

"Dobro. E pa, tamo idite, ako možete. Nestanite! Da vas niko ne vidi i ne čuje!"

Ona reče: "Ja čvrsto tako, gospodin."

Baš kad je zatvarala vrata za sobom, prozori zabrujaše od zvuka dolazećih letikola. Oboje se zaustaviše kao skamenjeni, ona u vratima, on kod prozora. Dole nastade vika, topot nogu u trku. Približavala se ne jedna, nego nekoliko letelica, sa jugoistoka. "Gasi svetla!" vikao je neko. Muškarci su trčali ka svojim dvema letelicama, koje su bile parkirane na travnjaku i na terasi. U prozoru buknu jarka svetlost, strahovita detonacija pocepa vazduh.

"Aj sa mnom", reče Kamsa, dohvati ga za ruku i povuče za sobom, kroz vrata, hodnikom, pa kroz jedna servisna vrata koja nikada do tad nije primetio. Hitao je hromo za njom, najbrže što je mogao; niz neke kamene stepenike strme maltene poput merdevina, pa kroz neki prolaz iza kuće, i pravo u štale. Baš kad su izišli na otvoreno, u štalsko dvorište, niz detonacija uzdrma sve oko njih. Pojuriše preko štalskog dvorišta, kroz neverovatnu buku i bleštanje vatre koja se negde uzdizala; Kamsa ga je i sad vukla za sobom, savršeno sigurna kuda ide. Zavukoše se brzo u jednu zgradicu za smeštaj robe, iza poslednje štale. Gana je već bila tamo, i jedan stari rob; podizali su poklopac ugrađen u pod. Kamsa uskoči unutra i dočeka se na noge; ostalo troje siđoše niz drvene lestve, sporo i

mukotrпно. Esdan je sišao najsporije, i dočekaо se rđavo, tačno na slomljeno stopalo. Ali ne poslednji; poslednji je sišao onaj stari rob, i zaklopio ta vrata u podu za sobom. Gana je imala baterijsku svetiljku, ali uključila ju je samo na nekoliko trenutaka, dovoljno da svi vide veliki podrum sa niskom tavanicom i zemljanim podom; police, zasvođeni prolaz u neku drugu kriptu, gomilu drvenih sanduka. I pet lica: peto lice bila je beba, budna, ali ućutana kao i uvek, u krpenoj nosiljki okačenoj o Ganino rame. Zatim, tama. I, neko vreme, tišina. Otipavali su sanduke, i u mraku ih premeštali manje-više nasumce, da bi na njima sedeli.

Novi niz eksplozija, ali, činilo se, znatno udaljenijih. Ipak, uzdrhtala je zemlja, a i mrak oko njih. I u mraku su uzdrhtali oni. "O, Kamije", prošaputa neko od njih. Esdan je sedeo na klimavom sanduku, puštajući da se probadajući bolovi u ranjenom stopalu polako smiruju ka vrućem, bolnom pulsiranju.

Detonacije: tri, četiri.

Tama je bila opipljiva tvar, kao gusta voda.

"Kamsa", promrmlja on.

Ona načini neki zvuk koji je pokazao da se nalazi blizu.

"Hvala."

"Reko si da se krijemo, onda smo pričali o ovom mestu", prošaputa ona.

Stari rob je disao hripavo i često pročišćavaо grlo. Bebino disanje takođe je bilo ćujno, bio je to mali, neujednaćen zvuk, nalik na zadihanost.

"Daj mi njega", reče Gana. Verovatno je pre nekog vremena dala bebu majci.

Kamsa prošaputa: "Ne sad."

Deda progovori iznenada, vrlo glasno, tako da se svi trgoše: "Nema vode u ovo!"

Kamsa ga počе utišavati, a Gana zašišta: "Ne vići, ćovek ludi!"

"Gluv", šapnu Kamsa Esdanu, sa nagoveštajem smeha.

Ako nemaju vode, njihovo vreme je ograničeno: ova jedna noć, sutrašnji dan; a i to bi moglo biti previše za ženu koja mora da doji bebu. Kamsin um kretao se istim putanjama kao Esdanov. Ona reče: "Kako da znamo kad iziđemo?"

"Na sreću, kad budemo morali."

Zavladala je dugotrajna tišina. Bilo je teško prihvatiti da se oči neće nikad prilagoditi na potpuni mrak, da možeš tako čekati neograničeno dugo i opet ne videti baš ništa. Bilo je pećinski hladno. Esdan požele da mu je košulja toplija.

"Ti da greješ njega", reče Gana.

"Grejem, grejem", promrmlja Kamsa.

"Ovi ljudi što su bili, bili robovi?" To je Kamsa šaputala njemu. Bila mu je sasvim blizu, s leve strane.

"Da. Oslobođeni. Sa severa."

Ona reče: "Mnogi razni bili ovde, od kad stari vlasnik ubijen. Neki, vojska. Ali nikad robovi. Ovi su ubili Heo. Ubili i Vej. Na starog Senea pucali, nije umro, ali pogodilo ga."

"Sigurno ih je predvodio neko ko je bio odavde i znao gde će stražari biti raspoređeni. Ali nisu znali ko je vojnik, a ko rob. Gde si ti bila kad su došli?"

"Spavala, pozadi kuhinje. Mi ukućani. Šest nas. I tek taj čovek skoči ko ustao mrtvak. 'Lez dole!' viče on, 'Lez dole niko da ne mrdne!' I mi tako. Čulo se da viču i pucaju svud po kući. O Bože Gospode! Al se ja uplašila! Onda ništa više pucanje, a onaj se vrati, pa nas ispred puške tera, tera, napolje, pa u onu staru baraku za kmetove. I kapiju oni zatvore, zaključaju, ko u stara vremena."

"Zašto oni tako s nama ako su bili robovi i oni?" upita Ganin glas iz mraka.

"Pokušavaju da steknu slobodu", reče Esdan revnosno.

"Kako slobodu? Sa pucanje, ubijanje? Ubili onu mladu u krevet?"

"Svi oni ratuju svako protiv svakog, mama", reče Kamsa.

"Ja mislila to sve gotovo, pre tri godine", reče stara žena. Njen glas je zvučao čudno. Bila je u suzama. "Ja mislila to tad sloboda stigla."

"Ubili vlasnika u krevetu!" povika deda iz sveg glasa, punim plućima, oštro, prodorno. "Šta mož bude od toga!"

U mraku nastade užurbano komešanje. Gana je drmala dedu, šištalala na njega da ćuti. On još uzviknu "Pusti me!" ali se utiša. Nastavi, međutim, da hripi i gundā. "Gospode Bože", mrmljala je Kamsa tiho, ali opet sa tim prizvukom očajničkog smeha u glasu.

Bilo je sve neudobnije sedeti na sanduku. Esdan je priželjkivao da podigne nogu iznad glave, ili da barem legne ravno. Spusti se na zemlju. Bila je hladna, sva prekrivena mrvicama, neprijatna na dodir. A nije se imao ni na šta nasloniti.

"Ako možeš da osvetliš za kratko, Gana", reče on, "Pa da, možda, nađemo neke vreće, ili nešto tako, za ležanje."

Svet podruma blesnu i stvori se oko njih, zaprepašćujući u svojoj složenoj tačnosti. Nisu našli ništa što bi poslužilo za ležanje, osim dasaka koje su u policama, duž zidova, ležale vodoravno: mogle su se vaditi. Sastavili su nekoliko tih dasaka, stvarajući svojevrsnu platformu, na koju se rasporediše puzajući. Onda ih Gana vrati natrag u bezobličnu jednostavnu noć. Svima je bilo hladno. Stisnuli su se jedno uz drugo, leđa uz leđa, bok uz bok.

Prošlo je mnogo vremena, jedan sat ili više. Onda Gana reče: "Svi gore jest poginuli, ja mislim."

"Time bi stvari postale kudikamo jednostavnije za nas", promrmlja Esdan.

"Ali mi zakopani ispod, ne oni", reče Kamsa.

Njihovi glasovi razbudiše bebu, koja poče pomalo da cviljaka; bili su to prvi zvuci žalbe koje je Esdan ikada čuo od tog deteta. Bio je to majušni, umorni protest, ne plač. Ali od toga je dečakovo disanje postalo neujednačenije, i on se poče boriti da dođe do vazduha. "Ššš, bebo, ššš, ššš", poče mu majka tiho govoriti. Esdan je osećao kako ona privija bebu bliže sebi i kako počinje da se njiše. Počela je pevati gotovo nečujno: "Suna meja, suna na... Sura rena, sura na..." Jednolično, ritmično, zujkavo, kao da mačka prede; zvuk koji donosi toplinu, utehu.

Verovatno je zadremao. Ležao je zguren na daskama. Nikakvu predstavu nije imao koliko su vremena proveli u ovom podrumu.

Četrdeset godina ja ovde živim priželjkujući slobodu, reče mu njegov um. Ta želja me je i dovela ovde. Ona će mi i izvesti odavde. Držaću se ja čvrsto.

Zapita njih dve da li su išta čule od kad je bombardovanje prestalo. Obe mu odgovoriše šapatom: ne.

On protrlja glavu. "Gana, šta ti misliš?" reče.

"Mislim hladan vazduh jest štetan za bebu", reče ona maltene svojom normalnom visinom glasa - dakle, ipak, tiho.

"Pričaš? Šta pričaš?" povika starac. Kamsa, dedi najbliža, poče da ga tapše po ruci i utišava.

"Idem vidim", reče Gana.

"Ja ću."

"Ma ti imaš samo jednu nogu", reče stara žena, tonom gađenja. Ona se nasloni rukom čvrsto na Esdanovo rame, zastenja i osovi se na noge. "Sad da mirujete." Nije uključila baterijsku svetiljku, nego je samo pipanjem našla put do drvenih lestvica i počela se penjati po prečagama. Svaka prečaga bila je povod da po jednom malo odhukne. Pogura vrata nagore; jako, još jače. Pojavi se ivica svetlosti. Dovoljna da mutno sagledaju podrum, jedni druge, i nejasnu mrlju naspram svetla - Ganinu glavu. Dugo je stajala tu, a onda je spustila ploču u ležište poda. "Nema niko", prošaputa sa lestvi. "Niš se ne čuje. Izgleda kao rano ujutro."

"Bolje je pričekati", reče Esdan.

Vratila se, spustila se opet među njih. Ali posle nekog vremena reče: "Mi iziđemo, a neki drugi u kući, vojska opet neka. Onda kuda?"

"Možete li stići do baraka za poljske radnike?" predloži Esdan.

"Dugačak drum."

Posle nekog vremena on reče: "Ne možemo znati kako da se postavimo, dok ne doznamo ko se nalazi tamo gore. Pa, dobro. Ali treba prvi ja da iziđem, Gana."

"Zašto?"

"Zato što ću ja znati ko su oni", reče on, nadajući se da je to tačno.

"A znaće i oni ko si ti", reče Kamsa, opet sa tim čudnim, malim nagoveštajem smeha u glasu. "Za tebe ne mož niko da pogreši."

"Da", reče on. Ustade mukotrpno, nađe put do merdevina, pope se uz poprilično truda. Suviše sam ja mator za ovo, pomisli još jednom. Odgurnu podna vrata uvis, izviri. Provede dosta vremena osluškujući, onda šapnu onima dole:

"Vratiću se što pre budem mogao", i ispuzi na pod te zgradice, a tamo se trapavo podiže na noge. Dah mu zastade u grlu: vazduh je ovde bio gust od paljevine.

Svetlost naka čudna, mutna. Išao je duž zida, a onda odškrinuo vrata te magacinske zgradice i pogledao napolje.

I ono što je, od stare velike kuće, preživelo dosadašnje godine rata sada je bilo razrušeno kao i levo krilo; isprovaljivano, izgorelo, maskirano pramenovima smrdljivog dima. Kaldrmisano dvorište bilo je prekriveno crnim ugarcima i skršenim staklom. Nije se pokretalo ništa osim dima. Žut dim, siv dim. Iznad svega toga, ujednačeno, bistro plavetnilo zore.

Pođe okolo, zaobilazeći srušenu kuću; dospe na prvu terasu. Hramao je mnogo, iz umotanog stopala sevali su zaslepljujući bolovi, probadali čitavu nogu.

Prilazeći balustradi, vide pocrnele olupine onih dvaju letikola. Polovina gornje terase bila je krater, vrlo grubo i neujednačeno iskopan. Ali niže od toga, vrtovi Jaramere prostirali su se divni i smireno vedri kao i uvek, na nivoima sve nižim i nižim, sve udaljeniji, i tako do starog drveta i reke. Na stepenicama koje su vodile ka sledećoj, nižoj terasi ležao je jedan čovek, raširenih ruku, nepomično, u položaju koji je izgledao udoban. Ovde se nije pomicalo ništa osim puzećeg dima i žbunja sa velikim belim cvetovima, koji su, u dahu povetarca, malčice klimali glavama.

Utisak da ga neko gleda s leđa, iz praznih prozora koji su zjapili na pojedinim, ne sasvim srušenim delovima zgrade, bio je neizdržljiv. "Ima li koga?" viknu Esdan.

Tišina.

On povika još jednom isto, ali jače.

Začu neki odgovor, daleko dozivanje, čak sa prednje strane kuće. Odhrama stazama, izlazeći sasvim na otvoreno, ne krijući se nimalo: zašto bi? Iza ugla se pojaviše ljudi - tri muškarca, a za njima četvrta prilika - jedna žena. Imovine, u gruboj odeći, sigurno poljski radnici koji su dopešaćili čak iz svoje naseobine baraka. "Ja sam sa nekima od kućnog osoblja", reče on, zaustavivši se kad su se i oni zaustavili, na rastojanju od desetak metara. "Mi smo se sakrili u jedan podrum. Je l' ima tu ikog drugog?"

"A ti koji si?" upita jedan od njih, prilazeći bliže, vireći, zapažajući pogrešnu boju kože, pogrešnu vrstu očiju.

"Reći ću ja tebi ko sam. Ali da l' je bezbedno da mi iziđemo? Ima tamo starih, a i jedna beba. Jesu otišli vojnici?"

"Oni su mrtvi", reče ta žena, visoka, blede kože, koščatog lica.

"Jednog smo našli ranjenog", reče jedan od muškaraca. "Kućni robovi, svi mrtvi. Ko jest bacio te bombe? Koja vojska?"

"Ne znam koja vojska", reče Esdan. "Molim vas da neko ode i javi mojima da mogu da iziđu. Oni su iza kuće, u štalama. Vičite, recite im ko ste. Ne mogu da hodam." Platno namotano oko njegovog stopala uveliko se razlabavilo, pa su se prelomi kostiju pomakli; bolovi mu počеше oduzimati dah. On sede na stazu, hvatajući vazduh. U glavi mu je sve plivalo. Vrtovi Jaramere postajali su sve blistaviji, ali sve udaljeniji od njega i sve manji; odmicali su, otišli dalje od njegovog zavičaja.

Nije sasvim izgubio svest, ali su sve stvari u njegovom umu bile zbrkane i ispreturane, dugo. Mnogo ljudi se vrzma unaokolo, oni su na otvorenom prostoru, svuda smrad izgorelog mesa, smrad koji se lepi za zadnji deo usne duplje i nagoni na povraćanje. Tu je Kamsa, a na njenom ramenu je majušno, plavičasto, senovito, usnulo lice bebe. Tu je Gana, kaže drugim ljudima: "On jest postao naš prijatelj." Jedan mladi delija dohvatio platno, nešto mu govori,

šaketine kao lopate, steže, namotava, steže, užasno boli, a onda počinje olakšanje.

Leži na leđima, na travi. Pored njega neki drugi čovek leži na leđima, na travi. Metoj, evnuh. Metoju je glava krvava, a smeđa kosa izgorela, tako da je sad vrlo kratka. Prašnjava boja tog lica je bleđa, plavičasta, poput bebinog. Leži Metoj mirno, samo žmirne ponekad.

Sunce je sijalo odozgo. Ljudi su razgovarali, mnogo ljudi, negde u blizini, ali niko nije dirao njih dvojicu, oni su samo ležali na travi.

"Jesu li to bila letikola iz Belena, Metoje?" upita Esdan.

"Stigla su sa istoka." Metojev glas bio je promukao i grub, ali i slab. "Valjda su bili iz Belena." Zatim dodade: "Oni hoće preko reke."

Esdan je o ovome razmišljao neko vreme. Njegov um još nije radio kako bi trebalo; ni približno kako bi trebalo. "Ko?" reče on najzad.

"Ovi. Radna snaga sa njiva. Imovine Jaramere. Hoće da idu u susret vojsci."

"Invaziji?"

"Oslobođenju."

Esdan se pridiže na laktove. Čim je podigao glavu, ona se razbistrila, kao da je to zavisilo od toga. Baci pogled ka Metoju. "A hoće li oni naći oslobođenje?"

"Ako Bog pomogne", reče evnuh.

Uskoro Metoj pokuša da se pridigne na laktove, kao Esdan, ali to ne uspe.

"Pogodilo me", reče on, okraćalim dahom. "Nešto me tresnulo u glavu. Sve vidim po dva."

"Verovatno potres mozga. Leži mirno. Ostani budan. Jesi li ti bio sa Banarkamijem, ili si posmatrao?"

"Ti i ja smo kolege."

Esdan klimnu glavom potvrdno, unazad.

"Klike će nas sahraniti", reče Metoj nejako.

Kamsa pride i čučnu pokraj Esdana. "Kažu moramo preko reke", reče mu ona tiho. "Pa će tamo da nas čuva narod-vojska. Ne znam."

"Niko ne zna, Kamsa."

"Ne mogu Rekama preko vode", prošaputa ona. Lice joj se stisnu, usne povukoše unazad od zuba, obrve se spustiše. Plakala je, bez suza i bez zvuka.

"Hladna voda."

"Imaće oni čamce, Kamsa. Paziće tebe i Rekama. Ne brini. Njemu će biti dobro." Znao je da zbori reči bez pameti.

"Ja ne idem, ne mogu", šapnu ona.

"Pa, onda ti ostani ovde", reče Metoj.

"Kažu da dođe ona druga vojska ovde."

"Mogla bi. Ali je verovatnije da će doći naša."

Ona pogleda Metoja. "Ti si oslobođenik", reče. "Bio si sa onima." Ona pogleda opet Esdana. "Čojo poginuo. Kuhinja sve na param-parče, sve izgorela." Ona pokri lice šakama.

Esdan se diže u sedeći položaj, pruži ruku do nje, pogladi je po ramenu i mišici ruke. Dodirnu i bebinu krhku glavu sa kosicom tananom i suvom.

Gana dođe i stade nad njih. "Svi ovi sa njiva idu sad preko reke", reče ona. "Na sigurno."

"Bićete sigurnije ovde. Ima hrane i skloništa", reče Metoj. Posle svake dve-tri reči, izgovorene brzo jedna za drugom, morao je da pravi pauzu. "Nego peške u susret invaziji."

"Ja njega ne mogu da ponesem, mama", šaputala je Kamsa. "Mora da mu bude toplo. Ne mogu, ne mogu ponesem."

Gana stade i zagleda se u dečje lice, koje i dodirnu, vrlo blago, jednim prstom.

Njeno zborano lice stisnu se kao pesnica. Uspravi se opet stara Gana, ali ne onako pravo kao nekad. Ostade napola pogurena. "Pa, dobro", reče ona.

"Ostajemo."

Sela je na travu pored Kamse. Oko njih je narod bio u pokretu. Ona žena koju je Esdan video na terasi stade pored Gane i reče: "Ajde baba. Vreme da idemo.

Eno čamci za nas."

"Ostajemo", reče Gana.

"Zašto? Ne mož da ostavite tu staru kućerinu gde ste radile?" reče žena, podsmevajući se, ali ublažavajući situaciju. "Pa, to sve izgorelo, baba! Ajde, ajde. Povedi devojkicu i bebu." Pogledom samo okrznu Esdana i Metoja: nisu njena odgovornost, nimalo. "Ajde", reče opet. "Ustaj."

"Ostajemo", reče Gana.

"E, ludi ste vi kućni", reče žena, okrete im leđa, sleganjem ramena pokaza da odustaje i ode.

Zastao je još poneko, ali svako samo na tren, da postavi jedno pitanje i ne više. Strujali su niz terase, osunčanim stazama pored mirnih voda, i dole, prema kućicama za čamce, nizvodno od velikog drveta. Posle nekog vremena, ne ostade niko.

Sunce je postalo vrelo. Verovatno se bližilo podne. Metoj, iako bleđi nego ikad, uspe da se podigne u sedeći položaj. Reče da sad uglavnom vidi sve po jedno, ali da mu se ono udvajanje ipak, povremeno, vraća.

"Treba da se sklonimo u senku, Gana", reče Esdan. "Metoje, možeš li da ustaneš?"

Mogao je i on. Klimavo, vukući nogu, ali bez ičije pomoći, krenuo je. Stigoše u senku jednog baštenskog zida. Gana ode da traži vodu. Kamsa je nosila Rekama u naručju, pritiskajući ga sebi na prsa, nastojeći da ga zakloni od sunca. Već dugo nije rekla ni jednu reč. Tek kad su se smestili u hlad, ona reče tonom napola upitnim, gledajući tupo svud oko sebe: "Ovde sasvim sami."

"Sigurno su ostali još neki. U barakama", reče Metoj. "Pojaviće se oni, već."

Vratila se Gana; pošto nije imala posudu u kojoj bi donela vodu, samo je natopila svoju maramu, i sad je tako mokru i hladnu položila Metoju na čelo. On se sav stresu. "Kad bolje ideš, pređemo u barake nas kućnih, ti, oslobođeni", reče ona. "Tamo ima mesta da se stanuje."

"Tamo sam ja odrastao, baba", reče on.

I uskoro, čim je izjavio da sad može bolje da hoda, oni se odvukoše, kljasto i bogaljasto, onim drumom koji je Esdanu ostao u mutnom sećanju, drumom koji vodi sve do čuč-kaveza. Činilo se da ima daleko, daleko da se ide. Stigoše do visokog zida te naseobine baraka za roblje. Kapija je opet visila, širom otvorena. Esdan stade i osvrte se. Nekoliko trenutaka gledao je ruševine velike kuće. Gana stade pokraj njega.

"Rekam umro", reče poluglasno.

Njemu zastade dah. "Kad?"

Ona odmahnu glavom. "Ma, ne znam još kad. Nego ona hoće da drži njega. Kad ga više ne drži, onda ga pusti." Ona pogleda otvorenu kapiju, redove koliba i tri dugačke barake. Sasušene leje gde je nekada bilo povrće, prašnjavu zemlju.

"Male bebe, mnogo ima njih, tamo", reče ona. "U toj zemlji. I dve moje. Sestrice njene." Ona krete dalje, za Kamsom. Esdan je stajao još neko vreme u kapiji, a onda se zaputio unutra, da radi posao koji je bio pred njim: da iskopa grob za to dete, a onda da čeka, sa ostalima, oslobođenje.